

LUNDS
UNIVERSITET

Pedagogiska institutionen
Box 199, 221 00 Lund

Kurs: FRI 301
Kandidatuppsats, 10 poäng
41-60 poäng
Datum: 2003-08-27

Fritiden som en arena för lärande bland
vuxna människor med psykiskt
funktionshinder
- Intervjuundersökning av en varakultur

Marie Sjögren

Handledare:
Kerstin Liljedahl

ABSTRACT

Arbetets art: Kandidatuppsats

Sidantal: 30

Titel: Fritiden som en arena för lärande bland vuxna människor med psykiskt funktionshinder – Intervjuundersökning av en varakultur

Författare: Marie Sjögren

Handledare: Kerstin Liljedahl

Datum: 27 augusti 2003

Fritidens betydelse för oss människor har blivit uppenbar för mig, dels genom min praktiska erfarenhet dels genom programmet *Fritidsarbete och fritidskultur*.

Syftet är att beskriva, tolka och analysera hur människor med psykiskt funktionshinder själva upplever sin fritid. Upplever de att fritiden är en källa till kraft för dem?

Jag har valt den kvalitativa metoden och har genomfört åtta djupintervjuer. Min slutliga kontakt med respondenterna kom till stånd genom den så kallade snöbollseffekten. Under intervjuerna har jag använt bandspelare och intervjuguide som rekvisita. Jag har poängterat att intervjun inte är tidsbegränsad, varför tidsrymden varierat från intervju till intervju. Respondenterna har fritt fått beskriva sina upplevelser av sin respektive fritid.

Människor med psykiskt funktionshinder upplever själva att de har en fritid. Här har de hittat källor till kraft och skapat sin identitet. De upplever fördomar i samhället och ett utanförskap. Den egna kulturen i RSMH ger dem en upplevelse av delaktighet. De anser att om de själva blivit tillfrågade hade såväl lagstiftning som reformer, adresserade till dem, sett helt annorlunda ut. Psykiatrireformen, som genomfördes 1995, har enligt samtliga respondenter inte haft någon positiv betydelse för deras fritid. Den faktiska fritiden är långt ifrån den önskade.

Nyckelord: Fritid, psykiskt funktionshinder, livsvärld, källa till kraft, flow, lots, identitet, RSMH, varakulturen, samhällssyn, fördomar och hinder.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING	ii
SYFTE OCH AVGRÄNSNING	1
BAKGRUNDSBESKRIVNING	2
Framtidens framväxt	2
Fritiden en spegelbild av samhället	2
Ansvaret för funktionshindret samt Psykiatrireformen och dess principer	2
LSS	3
Riksförbundet för Social och Mental Hälsa – RSMH	3
TEORI	5
Det fenomenologiska perspektivet	5
Livsvärlden och intentionaliteten bildar tillsammans essensen	5
Fritiden – ett livslångt lärande	6
Utanförskap, hinder, bromsklotsar samt lotsens betydelse	7
Fritidens betydelse för identiteten	7
Några av forskningens dilemman	8
Flow	9
Fritid för människor med psykiskt funktionshinder – att bara vara	9
Autonomi ger empowerment	10
Reflektioner som inspirerat mig till en fortsatt undersökning	10
METOD	11
Urval	11
Intervjuer	12
Intervjun i praktiken	13
Validitet	14
Etik	14
RESULTATREDOVISNING	15
En ordinär dag i Kalles liv	15
Fritiden – den kravlösa	16
Den verkliga fritiden – att bara vara	17
Lots	18
Flow i det verkliga livet	20
Var hämtar man sin styrka?	21
Matens betydelse	24
Psykiatrireformen – ingen betydelse för fritiden	25
Önskad fritid, hinder och fördomar	25
DISKUSSION	29
Hur mitt tillvägagångssätt påverkat resultatet	29
Sammanfattande slutsatser	29
Några avslutande ord	30
REFERENSER	a
BILAGOR	d
Bilaga 1: Intervjuguide	d

INLEDNING

”Jag vill förstå världen ur din synvinkel. Jag vill veta vad du vet på det sätt som du vet det. Jag vill förstå meningen i din upplevelse, gå i dina skor, uppleva tingen som du upplever dem, förklara tingen som du förklarar dem. Vill du bli min lärare och hjälpa mig att förstå?” (Kvale, 1997, s. 117)

Genom min erfarenhet som elevassistent, vårdare och personlig assistent, inom olika verksamheter för människor med funktionshinder, har det blivit uppenbart för mig vilken betydelse fritiden har för livet i övrigt. Här har mitt intresse för fritiden för människor med funktionshinder uppstått. Efterhand har jag kommit att ifrågasätta framför allt möjligheten till fritid för människor med psykiskt funktionshinder. En naturlig följd av mitt intresse blev att påbörja studier på programmet *Fritidsarbete och fritidskultur*. En utbildning som jag insett omfattar ett brett spektrum, med många intressanta infallsvinklar vad gäller fritid och dess innebörd.

SOU 1996:3 *Fritid i förändring* väcker också, hos mig, frågor och nyfikenhet på fritiden för de marginaliserade och undertryckta; människorna med psykiskt funktionshinder. Som jag har förstått verkar en forskning kring deras fritid eftersatt. I SOU 1998:48 *Kontrollerad och ifrågasatt?* diskuteras målet för handikappolitiken; att undanröja hinder för full delaktighet i samhället för människor med funktionshinder.

Det som kännetecknar människors fritid i dagens senmoderna samhälle är att den är en plats för växande och drömmar. Fritiden har fått en större och annorlunda innebörd än i det traditionella samhället, vilket uteslutande fokuserade kring avkoppling och rekreation (Berggren, 2000).

Dock är fritiden också villkorad, det vill säga att vi i hög grad är hänvisade till olika fritider beroende bland annat på klass, kön, etnicitet och utbildningsbakgrund. Detta inte minst idag när nyliberala värderingar styr politik och ekonomi, med ökad segregering och fattigdom som följd (Berggren, 2000). Printz (2001) reflekterar kring den uppföljning som gjordes fem år efter Psykiatireformens genomförande (1/1-95) att:

”Bland de psykiskt funktionshindrade var det också betydligt fler som inte ansåg sig ha någon nära vän, aldrig hade varit på någon semesterresa, eller som inte ägnat sig åt någon fritidssysselsättning de senaste åren. Detta gällde även i jämförelse med andra grupper av funktionshindrade” (Printz, 2001 s. 21).

Kort sagt, vill jag påstå att det handlar om *empowerment* – att stärka individens möjlighet att bli mer självständig, kunna formulera sina egna mål och ta makt även över sin fritid. Det kunde också beskrivas genom begreppet *autonomi* - den praktiska möjligheten att påverka innehållet i det egna livet.

Berggren (2000) fortsätter med att poängtera hur åtskilliga studier visat att fritiden är en spegel av samhället i övrigt när det gäller fördelning av och tillgång till resurser.

I min uppsats vill jag försöka vara ett språkrör för de människor som lever i ett utanförskap; i en egen kultur med egna traditioner. Ett fenomen som troligen är i det närmaste okänt för människor som ännu inte drabbats av, eller kommit i kontakt med, psykiskt funktionshinder. Jag tänker mig att det beroende på denna okunskap finns en hel del fördomar i samhället. Många oinvidga tror förmodligen att personer med förtidspension, sjukbidrag (det som från och med januari 2003 heter sjukersättning respektive tidsbegränsad sjukersättning) och så vidare har all tid i världen att ägna sig åt vad de själva vill. Det är också vad Liljedahl (2001) tangerar genom att konstatera hur mötet mellan samhälle och människor med funktionshinder återspeglar hela samhällssynen. Denna samhällssyn är också en generationsfråga, och därmed föränderlig, men påverkar ändå alltid tillvaron för människor med psykiskt funktionshinder.

Jarvis (1992) talar om individen som summan av den pedagogiska processen mellan den enskilda livsberättelsen och samhällets syn på individen.

Detta är den pedagogiska grundsyn som jag baserat min uppsats på. Det vill säga att mina respondenter och deras egen syn på sitt liv sammantagen med den syn på funktionshindret som samhället har påverkar varandra.

”Det praktiska... kunskapsintresset strävar i ett första steg till förståelse av människor i en viss situation, eller till förståelse av betydelsen av ett kulturellt fenomen” (Leino & Leino, 2000, s. 81). Denna min erhållna förståelse är en förutsättning för att jag och mina respondenter skall kunna få till stånd en dialog/ett samtal. Målet med detta samtal är att jag skall kunna beskriva, analysera och tolka det jag fått mig berättat av respondenterna för att sedan i ett sista steg överlämna resultatet till beslutsfattare och myndigheter. De instanser som har möjlighet att påverka fritiden för människor med psykiskt funktionshinder. De pedagogiska konsekvenserna av det praktiska kunskapsintresset uppfattar jag kunde vara att få till stånd en förändring där pedagogiken på makronivå även förstår den som föreligger på mikronivå. För att nå detta bör pedagogiken ta hänsyn till fenomenologin som intresserar sig för individens – inte omgivningens – egen upplevelse och sätt att varsebli världen.

Jag har valt detta perspektiv eftersom min fritidsundersökning för människor med psykiskt funktionshinder har karaktären av den egna (respondentens) tolkningen/upplevelsen, där fenomenologin som kvalitativ forskningsansats vill fånga och beskriva livsvärlden. Svederberg & Svensson (2001) anser att man för att kunna åstadkomma en förändring ur ett pedagogiskt fritidsarbetsinsätt bör ha individens utgångspunkt i centrum. Individens tidigare erfarenheter, vilka färger innebörden i det aktuella sammanhanget, måste hela tiden beaktas om ett fruktbart möte skall kunna uppstå

SYFTE OCH AVGRÄNSNING

Utgångspunkten i denna uppsats är att beskriva, tolka och analysera hur människor med psykiskt funktionshinder själva upplever sin fritid. Upplever de att fritiden är en källa till kraft för dem? Min ambition är att genom min undersökning, utan förvrängning, kunna beskriva upplevelsen av fenomenet fritid så som den visar sig hos respondenterna. Kort sagt att presentera livsvärlden sådan den är utan omtolkningar (Merleau-Ponty, 1999).

Anledning till att jag fastnat för den utvidgade definition av det psykiska funktionshindret som Printz (2001) här nedan omfattar är: Det ligger utanför mitt kompetensområde att välja respondenter med diagnosen som utgångspunkt. Det är också vanligt att människor får skiftande diagnos, beroende på vilken läkare som ställer den och vilken dag denne/denna gör det (Grip, 1999, Sjöström, 2000, Steinholtz Ekecrantz 1995). Jag har heller inte intresserat mig för hur en sådan specifik diagnos påverkar fritiden jämförd med en annan. Min grupp består av personer som själva upplever att de har ett psykiskt funktionshinder och att detta påverkar deras liv. Jag har heller inte haft som kriterium att de skall ha upplevt sitt funktionshinder under en av mig för undersökningen bestämd och därmed lämplig tid. Mitt enda kriterium är och har varit att funktionshindret påverkar deras liv.

Den oftast använda definitionen av det psykiska funktionshindret är ”en långvarig nedsättning av social funktionsförmåga till följd av psykisk störning” (SOU 1992/93:73, s.19). Printz (2001) vill utvidga definitionen till att omfatta ”... alla personer vars ställning i samhället påverkas av deras bristande psykiska hälsa” (s. 15-16). Han hävdar vidare att begrepp som *psykisk störning* och *psykisk sjukdom* inte har någon egentlig betydelse annat än i rent juridiska sammanhang, där begreppen förekommer i lagtexten. Printz (2001) utvecklar sitt resonemang kring psykiskt ohälsa genom att exemplifiera hur en sådan kan yttra sig. Han nämner handlingsförlamning, apati, förlorad psykisk energi och inte minst en överkänslighet/sårbarhet för intryck såsom ljud och ljus. Printz (2001) menar också att en psykisk funktionsnedsättning inte behöver vara långvarig utan när den förekommer, även under kortare tid, påverkar den individens sociala funktionsförmåga. Helt i linje med detta uppfattar jag Socialstyrelsen (1999) som poängterar att sambandet mellan psykiatrisk diagnos och funktionsnivå är svagt. Inte heller har man sett samband mellan symptom och funktionsnivå.

Det jag ser som väsentligt för min undersökning är med andra ord inte varaktigheten av funktionshindret eller eventuell diagnos, utan hur (o)hälsan påverkar hela livssituationen och därmed även vår fritid.

BAKGRUNDSBESKRIVNING

Innan jag går in på teoriavsnittet vill jag här ge en liten bakgrund till faktorer i samhället som på olika sätt har betydelse för målgruppens fritidsmöjligheter. Jag kommer kort att ta upp bakgrunden kring fenomenet fritid, resurser, samhällsreformer samt brukarorganisationen Riskförbundet för Social och Mental Hälsa (RSMH).

Fritidens framväxt

Fritid är ett modernt fenomen. Detta innebär emellertid inte att industrialismen inneburit att människor fått mer fri tid än de haft i andra tider och samhällen. I enkla jägar- och samlarsamhällen var arbetstiden ytterst kort och detsamma gällde under antiken och medeltiden. Aristoteles ansåg att arbete, särskilt kroppsarbete, var ovärdigt en fri människa. I det antika slavsamhället sågs detta slags arbete som ett nödvändigt ont, en syssla för slavar. Fria män borde, idealt sett, ägna sig åt filosofi och kontempleration det vill säga att tänka fritt, spekulera och teoretisera. Sociologer hävdar till och med att kulturen vuxit fram i fritidssfären snarare än i arbetsfären (Berggren 2000, SOU 1996:3, Prop. 1998/99:107).

Fritiden en spegelbild av samhället

Berggren (2000) återkommer gång på gång till resursfrågan där, inte minst, de ekonomiska villkor vi lever under styr. Samhället speglas i fritiden. De resurser som här fördelas är en spegelbild av hur villkorad vår möjlighet till självförverkligande genom fritidens meningsbyggnad är. Rothstein (1992) uppmärksammar den samhällsutveckling som, via politiska aktörer och institutioner, hela tiden genomgår radikala och okända förändringar, vilka innebär att samhället tappar sitt grepp över situationen. I linje med detta uppstår en risk för att fritidens betydelse förstärker orättvisorna och försämrar livskvaliteten för vissa grupper (SOU 1996:3). Den senaste fritidsutredningen, *Fritid i förändring* (1996), konstaterar också hur politiskt utvecklat området fritid är i samhället. Utredningen föreslår inrättandet av ett statligt fritidsråd som skulle verka för jämställdhet i frågan. Med andra ord efterlyser man en sammanhållen statlig fritidspolitik. Någon proposition i riksdagen har ännu i skrivande stund inte lagts.

Ansvar för funktionshindret samt Psykiatireformen och dess principer

I vårt samhälle har det skett en förskjutning vad gäller synen på ansvarsfrågan för funktionshindret. Där man tidigare haft ett individinriktat synsätt och sett funktionshindret som en ”personlig tragedi” har man under 1990-talet övergått till den sociala modellen. Den betonar att det inte är individen som är problemet utan att det är den sociala miljön som ger individen otillräckliga förutsättningar för sina aktiviteter. Kort sagt är det samhällets uppbyggnad och strukturer som blir handikappande. Det är inte den funktionshindrade individen som är handikappad - det är miljön som brister (Åström, 2001).

Den utredning som föregick Psykiatireformen kom fram till att denna skulle komma att omfatta cirka 40 000 individer vars levnadsförhållanden man kartlagt och där slutsatsen var att förhållandena var väsentligt sämre än hos alla andra samhällsgrupper (Printz,

2001). Principerna i reformen handlar om att människor med psykiskt funktionshinder skall ha samma rättigheter och skyldigheter som andra grupper i samhället.

Psykiatrireformens genomförande 1995 innebar ett förtydligande av kommunernas utökade ansvar för att ge människor med psykiskt funktionshinder möjlighet att leva sina liv i samhället på samma villkor som andra (Printz, 2001).

Tyvärr konstaterar Printz (2001) att: ”Psykiatrireformen har inte lyckats stärka den enskildes inflytande över insatserna i någon större omfattning. Många brister kvarstår också vad gäller boende, sysselsättning och somatisk hälsa” (s. 32).

LSS

Som en ytterligare förstärkning av rättigheterna för människor med psykiskt funktionshinder och samtidigt en ”tjuvstart” på reformen infördes 1994 LSS (lagen om stöd och service för vissa funktionshindrade). En så kallad pluslag som kompletterar SoL (Socialtjänstlagen) och HSL (Hälso- och Sjukvårdslagen) (Grunewald, 2000b, Printz, 2001). Tillämpningen av lagen har visat sig vara mycket bristfällig för denna tredje personkrets¹ som människor med psykiskt funktionshinder tillhör. Liljedahl (1995:7) konstaterar en svårighet för handläggarna att bedöma behovet om det inte gäller personer som redan är kända av kommunens hemtjänst och får bistånd enligt SoL. Socialstyrelsens sammanfattande bedömning i *Slutrapporten från utvärderingen av 1995 års psykiatrireform* (1999) konstaterar att: ”LSS nuvarande utformning tillgodoser inte i tillräcklig hög grad psykiskt funktionshindrade personers behov” (s.127). Vidare noterar man att ”Få personer med psykiska funktionshinder har fått LSS- insatser”. Och att ”... innehåller LSS flera insatser som inte är preciserade på lämpligt sätt eller ens tillgängliga för bl.a. målgruppen.” Man drar slutsatsen att ”en översyn av LSS bör övervägas i de delar som här tagits upp”. Grunewald (2000b) anser att människor med psykiskt funktionshinder är samhällets största och mest försummade handikappgrupp.

Riksförbundet för Social och Mental Hälsa – RSMH

RSMH är en organisation för människor med egen erfarenhet av psykisk och/eller social ohälsa. Organisationen bildades som en motrörelse, där kritiken mot förtyck och oförstånd i behandlingen av psykiatrins patienter kom till uttryck genom manifestationer som: ”Sluta droga ner oss, riv mentalsjukhusen, från maktlöshet till partnerskap” där alla syftar till empowerment (Engman, 1992).

Organisationen bildades i slutet av 1960-talet då Sverige fortfarande hade kvar de tunga mentalsjukhusen och neuroleptikan sågs som ett stort framsteg av psykiatrin (Engman, 1992, Grip, 1999, Printz, 2001). I den utredning som föregick Psykiatrireformen var RSMH remissinstans² och gav sitt helhjärtade stöd vad gäller kommunernas utökade ansvar för service, stöd och vård för personer med psykiska funktionshinder.

¹ Personer med varaktiga fysiska eller psykiska funktionshinder som inte beror på normalt åldrande, om de är stora och innebär betydande svårigheter i den dagliga livsföringen (Printz, 2001).

² Regeringens anmodan till myndigheter eller fristående organisationer att yttra sig eller avge utlåtande i en viss fråga kallas remiss (Bra Böckers Lexikon 2000, nittonde bandet, 1998).

I dag gäller RSMH:s kritik att kommunerna inte har tagit detta ansvar för vård, stöd och service och ännu mindre för fritiden och dess innehåll (Grip, 1999).

En viktig skillnad jämfört med verksamheter i kommunens eller landstingets regi är att RSMH:s dagverksamhet är brukarstyrd. Det är med andra ord deltagarna som styr den. I RSMH utvecklas, ur de gemensamma erfarenheterna, bemötande- och erfarenhetskulturer. Man betonar den egna förmågan till förändring. RSMH:s lokala verksamhet är mycket varierad både till form och innehåll. Sedvanliga föreningssysslor, studiecirkelverksamhet och samvaro kring mat och kaffe utgör ofta grunden för verksamheten (Engman, 1992, Grip, 1999, Printz, 2001).

RSMH fokuserar på det friska och det som går att utveckla, i stället för att ”luta sig mot en diagnos”. En viktig uppgift är också att påverka människors attityder och motverka fördomar. (Broström, Arenhag & Grunewald, 2000, Ershammar & Wiksten, 2002, Grip 1999, Grunewald, 2000a). Idag består RSMH av 150 lokalföreningar och cirka 10 000 medlemmar spridda över landet (www.rsmh.se).

De i samhället förekommande sysselsättnings- och fritidsverksamheterna går ut på att man alltid skall vara sysselsatt med någonting. Verksamheterna styrs ofta av personal, som anser att samvaron är till nytta endast om man gör någonting som anses värdefullt – så kallade *görakulturer*. RSMH:s verksamheter, däremot, är ofta *varakulturer* där man helt enkelt är tillsammans och ger uttryck för det man känner utan att tycka att det är viktigt att göra saker som av andra anses nyttiga eller värdefulla. Verksamheterna styrs av brukarna, vilka ofta upplever krav på aktivitet som frustrerande. En målsättning är att RSMH skall ha öppet när samhället är stängt. På många håll försöker man hålla öppet även på veckoslut och helg (jul, midsommar, påsk) och sena kvällar. Ibland ordnar man utflykter, men för det mesta arrangeras mat och samkväm (Grunewald, 2000b, Grip, 1999, www.rsmh.se). Broström (2000) betonar att det inte enbart är ett *bara vara* som gäller. En viktig insats gör de medlemmar som engagerar sig intresse- och socialpolitiskt för att få till stånd förbättringar i livssituationen för människor med psykiskt funktionshinder.

Slutligen vill jag nämna att RSMH år 1994 bildade en forskningsstiftelse, *Humlan*. Dess målsättning är att stödja forskning för människor med psykiskt funktionshinder utifrån ett uttalat brukarperspektiv (www.rsmh.se/humlan.htm). Jag har inte här funnit någon satsning kring fritiden.

TEORI

”Fritid är den del av dygnet och veckan som inte upptas av arbete, måltider och sömn” (NE, sjunde bandet, 1992, s. 54). För att, ur ett fenomenologiskt perspektiv, förstå den av människor med psykiskt funktionshinder faktiskt upplevda fritiden tar jag vägen via den litteratur i ämnet fritid jag valt.

Litteratursökningen har skett genom att jag främst använt referenslitteratur från programmet *Fritidsarbete och fritidskultur*. I övrigt har jag sökt på orden; *fritid*, *psykiskt funktionshindrad* och *funktionshindrad* genom sökmotorn LOVISA. Då jag en längre tid varit intresserad av dessa frågor har jag dessutom, sedan tidigare, tillgång till för ämnet relevant litteratur.

Forskning kring fritidens betydelse, specifikt för människor med psykiskt funktionshinder i Sverige, har varit svårfunnen. Det jag funnit hos Brunt (2002) ser jag som ett frö till en eventuell kommande sådan forskning. Han drar slutsatsen att en forskning som genomför kvalitativa studier – till skillnad från hans egen kvantitativa – skulle kunna ge viktig information om individens egen upplevelse av livskvalitet, sociala nätverk samt hennes behov av hjälp och stöd. Brunt (2002) har i sin forskning kommit fram till att livsområden som varit avgörande för livskvaliteten bland andra bestått av såväl sociala relationer som *fritid*.

Fritidsforskningen som sådan är, överhuvudtaget, liten till omfånget i Sverige. De forskare som trots allt finns inom området är verksamma på vitt skilda institutioner och organisationer. I andra länder, företrädesvis USA och England, är fritidsforskning ett eget ämne med egna institutioner (SOU 1996:3).

Det fenomenologiska perspektivet

Ett centralt område för fenomenologin är frågan om hur vi uppfattar vår omvärld. Den intresserar sig för *vad* det är i vårt sätt att uppfatta och föreställa oss skeenden och ting som gör att, ett och samma fenomen, kanske kan te sig helt annorlunda för en person jämfört med en annan. Denna disciplin kan inte finna orsakerna till människors handlingar i deras personlighetstyp men däremot i deras sätt att uppfatta och uppleva sig själva och sin omvärld. Fenomenologin utgår ifrån den individuella människans, aktörens, sätt att varsebli världen. Den närmar sig verkligheten utifrån frågan om hur verkligheten framträder för vårt medvetande (H. Larsson, 2002). Fenomenologin är den filosofi som fokuserar kring betydelsen av den existentiella mening som människan upplever i sin livsvärld (Kvale, 1997).

Livsvärlden och intentionaliteten bildar tillsammans essensen

Fenomenologins ena grundpelare är *livsvärldsteorin*, upphovsman Husserl. Denna innebär att vi inte kan fånga upp en beskrivning av den verkliga objektiva världen utan enbart människans upplevelse av denna. Livsvärlden kan bestå av minnen ur vår (oreflekterade) vardagsvärld samt av förväntningar om framtiden. Livsvärlden styrs av en önskan om att förstå varandra och att bli förstådd. Den är genomsyrad av

kommunikativ rationalitet. Fenomenologin som forskningsansats vill fånga och beskriva livsvärlden (Holm, Holst, Olsen & Perlt, 1997, H. Larsson, 2002).

Den andra grundpelaren är *intentionalitetsteorin*, med samma upphovsman. Teorin innebär att människor söker mening och innebörd. När en individ upplever en situation, exempelvis psykisk ohälsa, bildar hon sig en uppfattning om vilken mening och innebörd ohälsan har: "Varför? Varför just jag?" "Vad är meningen?" – det som Husserl kallar den intentionala akten. Människor agerar inte utifrån en objektiv verklighet; "din diagnos är schizofreni", utan ifrån sin förståelse av den objektiva diagnosens innebörd; "jag är annorlunda – varför?" Det är väsentligt att omvärlden kan sätta sig in i till exempel den livsvärld som en människa med psykiskt funktionshinder omfattar. Detta för att förstå varför denne inte kan ta del av fritidsutbudet i en livsvärld som skapats av icke-funktionshindrade (Holm, Holst, Olsen & Perlt 1997).

Oberoende av vilken livsvärld vi valt, finns i alla en gemensam nämnare, den som fenomenologerna benämner *essens*. Essensen skulle kunna beskrivas som kärnan i den intentionala strukturen; alla människors strävan efter mening med livet. Denna livets mening varierar naturligtvis från individ till individ. För ateisten ser meningen med livet inte ut som för den religiöse, för kapitalisten inte som för socialisten och så vidare. Det är med andra ord inte det synliga i kärnan som är av betydelse, utan den egna upplevda meningen som är kärnan i livet, enligt fenomenologerna (Holm, Holst, Olsen & Perlt 1997).

Merleau-Pontys teori om livsvärlden (1999) poängterar det kroppsliga förhållandet till fenomenen såsom den ursprungliga intentionaliteten. Han ser kroppen som en förutsättning för mötet och interaktionen med andra. Patocka (1998) däremot beskriver den fenomenologiska intentionalitetsteorin som ett reflekterande förhållande till världen – att subjektet alltid är riktat mot något annat än sig själv.

Fritiden – ett livslångt lärande

Fritiden kan ses som en livslång process där såväl informella som icke-formella lärsituationer omfattas. Liljedahl (2001) menar att det informella och livslånga lärandet uppstår i de dagliga erfarenheter människan förvärvar genom samspelet med personer i omgivningen. Hon anser vidare att detta lärande kan ske dels på det omedvetna, dels på det medvetna och målinriktade planet.

Målet för socialpedagogiken har varit att hitta en plats för varje individ och att ge alla en möjlighet att delta i gemenskapen. Den blev svaret på samhällets rädsla för avvikelser mot de satta normerna. På så sätt förväntar man sig kunna undanröja integrationsproblemen, beroende av pedagogiska och/eller sociala situationer. Syftet skulle vara att "...bygga en bro mellan de splittrande livsområdena och binda samman personernas olika erfarenhetsvärldar" (Madsen, 2001 s.17).

Svederberg & Svensson (2001) återkommer till Dewey som myntade begreppet *learning by doing* där han ansåg att lärande förutsätter en aktiv bearbetning av omvärlden genom såväl manuella som intellektuella aktiviteter. Författarna skriver vidare att en viktig grund för senare års undersökningar inom pedagogiken är att människors lärande i hög

grad bestäms av tidigare erfarenheter. Lärandet handlar om människans relation till sin omvärld och rör ett innehåll som man relaterar till utifrån tidigare egna erfarenheter. Därmed kan lärandet ingå i ett personligt sammanhang. Hur människan uppfattar sin omvärld beror på hennes tidigare erfarenheter, vilka påverkar hennes handlingsätt och vanor. Detta blir väsentligt för hur människan uppfattar sin omvärld.

Att se lärandet som en livslång process innebär att man lyfter ut det ur den formella lärosituationen. Man för över lärandet till vardagslivet i nuet och dess samspel med andra personer. Fritidsaktiviteter är ett exempel på sådana icke-formella lärosituationer (Gustavsson, 1996). Svederberg & Svensson (2001) menar att vuxna människor faktiskt medvetet använder de människor de möter för att förstå och kunna hantera en aktuell livssituation. Denna aktuella situation påverkas ändå alltid av människans tidigare erfarenheter; det *habitus* – kulturella kapital - som varje människa bär med sig där hon går. Därmed sagt att hur vi agerar idag, beror på de erfarenheter och minnen vi bär på ända sedan barndomen. Dessa styr vårt tänkande och hur vi orienterar oss i det sociala rummet i nuet (B. Larsson, 2000). Detta habitus kan vara såväl individ- som klassrelaterat och anger positionen i det sociala rummet i nutid. Bjurström (2000) utvecklar resonemanget vidare genom att konstatera att vuxna människor ofta medvetet använder andra människor som resurser i det egna tänkandet, för att bemästra den aktuella livssituationen.

Utanförskap, hinder, bromsklotsar samt lotsens betydelse

Liljedahl (2001) betonar hur en beroendeställning på grund av funktionshinder kan bli livslång och orsaka ett utanförskap som i sig, sekundärt, kan leda till psykisk ohälsa. Hon tar också upp samhällets tidiga intervention via den offentliga sektorns ansvar för stöd och service.

I *Välfärdsbokslut för 1990-talet kapitel 1.5.5*. Handikappomsorg står: ”Målet för handikappolitiken är att undanröja hinder för full delaktighet i samhället för människor med funktionshinder” (SOU 2001:79, s. 108). Ett sådant hinder kan man uppfatta hos Bourdieu som varnar för att människans erfarenheter även kan bli ett hinder i den pedagogiska situationen. Vissa erfarenheter kan vara så svåra att de blir som bromsklotsar för nytt lärande (Svederberg & Svensson, 2001). Hultman (1996) knyter an till Deweys *learning by doing* och poängterar vikten av att arrangera *optimala situationer* som ger tillfälle till inläring genom att göra.

Berggren (2000) ställer frågan om behovet av en senmodern följeslagare, en som han själv vill kalla *lots* för oss människor. För fritidskulturen anser han att mycket tyder på att det behövs en lots som inte tror sig känna farleden utan och innan men ändå har förmågan att styra förbi de kobbar och skär som utgör hinder för den goda fritiden och det goda livet. Lotsen är självkritisk, har insikt om sina egna begränsningar och ser sin roll i den samhälleliga kontexten.

Fritidens betydelse för identiteten

Den enkla och traditionella svenska definitionen för fritid är *fri tid*. Den används för att få en struktur och ordning i våra liv som gör att vi kan skilja det ena från det andra. Definitionerna varierar men de har alla ett förhållande till livet i övrigt. Gemensamt för dem är att den tid som är fri, är motsatsen till den icke-fria tiden (SOU 1996:3).

Fritiden har kommit att bli en mellanarena som innebär en privat sfär mellan familj kontra etablerade institutioner eller lönearbete i samhället. I denna mellanarena – fritiden - har uppstått normer där individen förväntas förverkliga sig själv, skapa sin *identitet* och dessutom ingå i omgivningens krav på socialiseringsprocess (Kihlström & Roos, 2000).

Att relationen kultur och identitet fått betydelse för den senmoderna människans villkor har skapat nya anledningar till utanförskap. De traditionella meningsbärande strukturerna i livsvärlden är inte längre lika självklara. Det är inte längre självklart med kärnfamiljen, religionen har fått en undanskymd plats, partigränser inom politiken har suddats ut, moral och etik kommer inte naturligt genom föräldrar utan efterfrågas som ämne i skolan. Fritiden har fått en allt större betydelse för identitetsarbetet. Fritiden har blivit den sociala scen där man utvecklar identiteter, kulturer och livsverk. Valet av fritid berättar i flera fall om våra livsvillkor och om vilka vi är. Berggren (2000) går så långt att han spekulerar i huruvida fritiden är nationalscen för identitetsarbete.

Författarna Berggren (2000) och Nilsson (2002) tar upp vikten av kodade signaler och symboliska uttryck som finns i interaktionen mellan människor och naturligtvis också i fritidssfären. Bakom dessa signaler och symboler döljer sig sociala representationer som förutsätter en förståelse av den sociokulturella kontexten för att kunna känna delaktighet och acceptans. Den människa som inte förstår, eller upptäcker, dessa subtila kommunikationssätt står utanför denna kultur och har heller ingen identitet i den. Hon kommer att känna främlingskap. Hon behöver hitta en kultur där hon själv är med om att skapa symboler och koder som ger henne identitet. I annat fall kommer hon att sakna bekräftelse och inte minst status. Sociologen Goffman (1998) behandlar vår tendens att använda *masker* i olika sociala sammanhang och nämner hur vi gärna idealiserar vår mask genom att forma och omforma den så att vi passar in i de förutsättningar och de förväntningar som ställs på oss i en given situation. Lassbo (1990) talar om en mängd dolda strukturer och effekter i fritiden. Han påstår att de normer och värderingar vi präglas av i vår fritidsvärld innebär att vi i praktiken, som individer, inte är fria.

Några av forskningens dilemman

I SOU 1996:3 konstaterar Per Nilsson att forskning inom fritiden till stor del består av sektorsforskning och noterar att forskarna på området är nära knutna till ansvariga politiska och administrativa system. Forskningen bedrivs på uppdrag av myndigheter eller organisationer som behöver underlag för beslutsfattande. Forskarens primära uppgift kan därför bli att leverera underlag till beslutsfattare för att de ska kunna formulera hur dåliga eller oönskade fritidsvanor ska kunna ändras. Denna typ av pragmatiskt inriktade fritidsundersökningar har främst gett kunskap om barns och ungdomars fritidsvanor. Ett av problemen med denna forskning, menar Nilsson, är att *fritidsvana* blir ett normativt begrepp. Det framstår då som om den som inte utövar någon fritidsaktivitet har en *ovana* och således avviker från normen.

Eskilsson (2000) delar in fritidsaktiviteter i *instrumentella* respektive *expressiva* dito. De instrumentella fritidsaktiviteterna är organiserade, tidsbundna samt kräver föranmälan och regelbundet deltagande. De expressiva fritidsaktiviteterna, däremot, kännetecknas av en här-och-nu-fokusering; utan föranmälan, regelbundenhet eller total planering. Eskilsson (2000) betonar hur den instrumentella varianten blir sluten, i den mening att den utesluter varje form av spontanitet, dagsform och så vidare. Här kan man

dra paralleller med de *görukulturer* respektive *varakulturer* som Grunewald (2000b) och Grip (1999) nämner och där de menar att RSMH:s verksamheter kännetecknas av den senare varianten, det Eskilsson (2000) kallar *expressiva* fritidsaktiviteter.

Flow

Fritidsforskningen har uppmärksammat begreppet *flow* eller på svenska flöde. Det står för den känsla vi har när allting flyter och fungerar som det ska, när det stämmer och när vi står inför utmaningar som vi vet att vi klarar av. Det är förmågan att, helt oberoende av sin omgivning, på egen hand uppnå ett tillstånd av lycka – att vara sin egen lyckas smed (Csíkszentmihály, 1992/1996). Det som ger människan flow är helt individuellt men kännetecknas, för alla människor, av en tillfredsställelse som kommer inifrån en själv. Förutsättningarna för flödet är en balans mellan den egna förmågan och den utmaning man ställs inför antingen den är fysisk, psykisk eller intellektuell. Man blir fullständigt koncentrerad, glömmet tid och rum, kropp och psyke. Känslan/upplevelsen uppstår i ett totalt oberoende av andras beröm eller kritik – man är ”sig själv nok” (Arnegård, 2002, Sandell, 2000). Även Nilsson (1994) tangerar fenomenet genom begreppet *perceived freedom* – upplevd frihet, vilket innebär att man starkt känner att man har kontroll över tillvaron. Vetskapen om att något är frivilligt och att det är vi själva som väljer, gör att vi orkar kämpa vidare och inte ger upp vid minsta lilla motstånd.

Fritid för människor med psykiskt funktionshinder – att *bara vara*

Fritiden är den tid då vi söker stimulans, glädje och aktiviteter som bekräftar och utvecklar oss. Om fritiden ska vara fri tid måste man ha en fast aktivitet att vara fri ifrån, men för alltför många människor med psykiskt funktionshinder är livet en enda fritid. Då blir den snart betungande och meningslös (Broström, 2000).

Många av dessa människor lever ett socialt isolerat liv. Oförmågan att ta egna kontakter med människor i sin omgivning, i kombination med ökad sårbarhet, gör att människor med psykiskt funktionshinder ofta känner sig övergivna, ensamma och odugliga. Olika former av brukarstyrda verksamheter blir viktiga mötesplatser där personal och kamrater kan bli förebilder och minska känslan av utanförskap. En viktig funktion hos dessa mötesplatser är att de kan erbjuda en form av socialt nätverk, en krets av människor som befinner sig i en liknande situation och som har liknande livserfarenheter (Brusén, 2000).

Periodvis handlar fritidsverksamhet för många med psykiskt funktionshinder om att tillbringa den fria tiden med att inget göra - utan bara vara. Det kan vara svårt för andra att förstå att människor kan känna sig tillfreds med att tillbringa en dag med att dricka kaffe, röka och växla några ord med en kompis (Grip, 1999, Ershammar & Wiksten 2002). Från kaffe och cigaretter blir steget till mat inte alltför långt. Svederberg & Svensson (2001) tar upp den symboliska betydelse maten haft/har inom människans kultur och de hävdar också att den ingår i en komplex inlärningsprocess genom att den ger delaktighet och mening i ett sammanhang som utgör en helhet i tillvaron.

Autonomi ger empowerment

Autonomiprincipen förespråkar vår skyldighet att respektera människors rätt att bestämma över sina liv – utan att inkräkta på andras rätt (Liss, 2001). Det handlar om att ge de praktiska förutsättningarna till egna val. Kort sagt att undanröja hinder för människans självvalda vandring genom livet.

Ett naturligt sätt att stödja en autonomi också för människor med psykiskt funktionshinder är att tillåta individen att uppnå empowerment. Ershammar & Wiksten (2002), Starrin & Jönsson (2001) förklarar empowerment med känslan av kontroll över det egna livet, känslan av att vara herre över sig själv och sin situation och därmed uppnå en högre självkänsla. De menar att det handlar om såväl den subjektiva erfarenheten som den objektiva verkligheten och betonar ingredienserna samarbete och deltagande.

Blomdahl & Eriksson (1998) hävdar att: ”I ordet ’empowerment’ ingår dessutom en innebörd av att man ’tar’ makten tillsammans i grupp eller enskilt, dvs. man antas vara individer som själva är kapabla att styra och bestämma över sina egna liv” (s.77).

I SOU 1998:48 framgår att alltfler personer med funktionshinder upplever att de inte kan påverka sin situation, inte blir tagna på allvar, känner sig överkörda och upplever sig dåligt bemötta.

Reflektioner som inspirerat mig till en fortsatt undersökning

Brunt (2002) har i sin forskning kring livskvalitet kommit fram till att fritiden har stor betydelse för denna. Han anser att en kvalitativ forskning, där individens egen upplevelse lyfts fram, vore önskvärd. Detta har varit en inspiration för mig och min empiriska studie. Jag har frågat mig var mina presumtiva respondenter skapar sin identitet. Var finns den fritid som ger dem möjlighet, en privat sfär, där detta skulle bli möjligt? Har de arbete, har de familj? De två förutsättningar som Kihlström & Roos (2000) anser krävs för att en fritid skall bli möjlig.

Den varakultur som tas upp i litteraturen och där man också poängterar hur svårförstålig denna är för oinvigda, väcker min nyfikenhet på vad det är i den som medlemmarna upplever som givande. Är det ett negativt val de gjort; de har inget alternativ? Eller finns här något som samhället i övrigt inte erbjuder? Genom min undersökning vill jag framför allt förstå hur de själva upplever sin fritid. Jag vill studera om och på vilket sätt människor med psykiskt funktionshinder skapat en egen kultur som förutsättning för en av dem själva upplevd god fritid. Dessa människor som sägs stå utanför den kultur som icke funktionshindrade kan tänkas omfatta. Har de hittat en källa till kraft, en styrka som ger dem en fritid de själva upplever som meningsfull, var finns denna källa?

Förekommer det livslånga lärandet i den informella lärosituation som respondenterna kanske befinner sig i? Det utanförskap som nämns i litteraturen, innebär det samtidigt att det utesluter även den pedagogiska process som fritiden sägs innebära?

METOD

För att uppnå mitt syfte har jag valt att genomföra undersökningen ur ett kvalitativt och inte kvantitativt perspektiv. Den kvantitativa metoden som präglas av statistiska mätmetoder, större kontrollmöjligheter för forskaren (Holme & Solvang, 1997) ser jag inte som givande för mitt syfte. Framför allt eftersom den kvantitativa metoden inte innehåller ett uppföljande möte där respondenten med egna ord får beskriva sin upplevelse av den fråga som ställts. Den kvantitativa metoden tillåter heller inte att respondenten får möjlighet att modifiera det skrivna. Alvesson & Deetz (2000) samt Åsberg (2001) talar inte om metoder i betydelsen kvantitativa respektive kvalitativa. Däremot menar de att de data som kommit fram genom undersökningen kan spegla såväl kvantitativa som kvalitativa egenskaper. I min undersökning har jag intresserat mig för de kvalitativa egenskaperna som framkommit av intervjuvaren.

Min förförståelse, den subjektiva tolkningsbakgrunden för min problemformulering, genom min praktiska erfarenhet i arbetet med människor med funktionshinder har varit av stor betydelse. Den har varit bärande och därmed mycket viktig för mig. Här har jag också funnit stöd i den litteratur jag valt, vilket inneburit en deduktiv ansats. Att min ansats också varit induktiv vill jag påstå eftersom mötet med respondenterna, genom deras generositet, inneburit en resa i för mig tidigare okända vatten. Mina respondenter har låtit mig upptäcka sin respektive livsvärld. Kvale (1997) poängterar vikten av att sätta sina egna förkunskaper inom parentes, vilket jag här fått möjlighet till. Denna koncentration på livsvärlden, samt öppenhet för den intervjuades upplevelser, beskriver Kvale (1997) som en mycket viktig beståndsdel i det fenomenologiska perspektivet. Jag har här fått uppleva det som Holme & Solvang (1997) kallar ”spännande ny kunskap”.

För att tolka undersökningsmaterialet har jag utgått ifrån livsvärldsfenomenologin som ansats (Kvale, 1997). Det centrala i min uppsats har varit att beskriva och tolka - men inte förklara - fritiden för människor med psykiskt funktionshinder.

Urval

Genom min yrkeserfarenhet för människor med funktionshinder har jag kommit att få kontakt med en kvinna som under många år verkat som personligt ombud (PO)³ för människor med psykiskt funktionshinder i RSMH:s regi. Henne tog jag nu kontakt med och hon rekommenderade mig att vända mig till RSMH, en organisation som verkar icke diagnosrelaterat. Detta senare såg jag som lämpligt för min egen undersökning och jag skickade e-post till RSMH i en mellanstor stad - utan att få något svar. Jag ringde upprepade gånger till samma lokalförening men lyckades inte få kontakter som kunde hjälpa mig för mitt examensarbete. Det föranledde mig att ta ny kontakt med PO. Hon lovade att tillfråga några personer hon själv haft kontakt med, antingen som PO eller i sin egenskap av medlem i RSMH. Hon återkom till mig och gav mig adresser till tio personer. Till dessa skrev jag ett brev där jag presenterade mig själv, talade om hur jag

³ PO för människor med psykiskt funktionshinder har som uppgift att föra klientens talan, att företräda klienten i kontakter med myndigheter och verkar för att höja livskvaliteten hos klienten enligt dennes egna önskemål (SOU 1998:48).

fått deras adresser samt förklarade innebörden i min uppsats. Jag fortsatte med att fråga huruvida de kunde tänka sig att ingå i min undersökning och bad dem ringa mig i så fall. Efter ännu en kontakt med PO fick jag nu telefonnummer till ytterligare några medlemmar. Jag ringde dem - endast en svarade och vi bokade tid för en intervju. Av denna person fick jag också rådet att komma ner till en av RSMH:s lokaler för att knyta kontakter, vilket jag gjorde.

Periodvis har det känts besvärligt att få tag på dessa presumtiva respondenter. En senare svårighet har varit att komma överens om tider med dem. Ibland har personen ifråga inte alls dykt upp, andra har jag varit tvungen att ringa och påminna. Detta är ändå svårigheter som har varit av rent praktisk karaktär. Sådana som är möjliga att lösa och rätta till. Svårare har jag upplevt det att få del av några respondenters smärtsamma upplevelser och minnen. Även om jag försökt hålla en professionell distans har jag naturligtvis inte kunnat undvika att beröras.

Den ojämna könsfördelningen hos respondenterna är något jag kan beklaga. De tio personer jag i ett första steg skrev till bestod av fem kvinnor och fem män. De personer jag slutligen fick kontakt med var de två kvinnor och sex män som kom att utgöra mina respondenter. Jag har också fått mig berättat att denna könsfördelning är representativ för RSMH nationellt.

Intervjuer

Förutom livsvärldens betydelse för den kvalitativa forskningsintervjun, tar Kvale (1997) upp en som han kallar "ämnesorienterad" aspekt. Den innebär att eftersom två personer talar om ett ämne som intresserar dem båda, kommer analysen av den resulterande intervjun att analyseras ur de, för såväl respondent som intervjuare, gemensamma strukturerna för, i mitt fall, fritid och dess innebörd. Jag valde att gå ut på fältet med NE:s definition på fritid som verktyg. Definitionen upplever jag som hanterbar och saklig. Ändå kom den att innebära problem eftersom ingen av respondenterna har något arbete. För att lyckas med min kvalitativa forskningsintervju blev det nödvändigt för mig att gå in i respondentens livsvärld och definition. Detta föranledde mig att använda begreppet *en dag som sådan* istället för fritid.

Intervjuerna syftade till att få fram erfarenheter, attityder och förhållningssätt till teman som varit beskrivna i min litteratur. Jag har studerat företeelsen fritid och har därför nu intervjuat personer som själva är delaktiga i en sådan företeelse (Holme & Solvang, 1997). Här hade det inte varit lämpligt med informantintervjuer eftersom sådana inte berör den egna upplevelsen (Kvale, 1997).

Om jag hittat mina respondenter enbart bland dem som PO anvisat, tror jag att det hade inneburit en oönskad styrning av undersökningsmaterialet. Att så ändå inte blev fallet kom sig av att det inte enbart blev de av henne föreslagna personerna som kom att ingå. Urvalet kom att ske helt utanför någon styrning från min eller PO:s sida. Det blev vad Denscombe (2000) kallar *snöbollseffekt*. Den innebär en process där en person hänvisar till nästa person som kanske hänvisar till ytterligare en person och så vidare. Naturligtvis innebär inte snöbollseffekten en total frånvaro av påverkan; även här

påverkar personernas val av följande tillfrågade person urvalet. Däremot kommer inte urvalet att styras av mig.

Intervjun i praktiken

För att leva upp till Kvaless (1997) kriterier för en moralisk, sund och trovärdig intervju har jag bemött min respondent som min like, med dennes självklara rätt att uttrycka sina personliga känslor. Detta har gett mig möjlighet att presentera det gemensamma i respondenternas livsvärld - istället för att styra svaret till det som respondenten kan tro att jag förväntar mig.

Initialt, vid mitt första besök på RSMH, visade alla respondenter samt andra närvarande medlemmar misstänksamhet över det jag önskade intervjuas om. Vid det andra besöket däremot, var så gott som alla närvarande mycket intresserade av att bli intervjuade.

Efter medgivande från respektive respondent använde jag mig av min bandspelare under själva intervjun. Jag poängterade också noga att deltagandet var frivilligt och att respondenten när som helst kunde avbryta. Efter utskrift och uppföljande träff - då tillfälle gavs för genomläsning och kontroll av uppgifterna - raderade jag materialet. Varje respondent fick sedan ett skriftligt avtal innehållande godkännande av min användning av materialet samt frivilligheten i deltagandet. Detta avtal har både de och jag sedermera signerat. Detta har jag gjort för att få till stånd det skydd för både intervjuperson och forskare som Kvale (1997) betonar vikten av.

Intervjuerna genomfördes under begränsad tid (vecka 13 och 14) och hölls under, för varje respondent, likartade förhållanden. Medveten om platsens eventuella påverkan på intervjuresultaten, lät jag respondenterna själva bestämma såväl plats som tid. Platserna kom att bli föreningslokalen för RSMH; någons bostad samt i två fall min bostad. De har i samtliga fall, på respondenternas begäran, försiggått under sen eftermiddag eller kvällstid. Jag har också noga poängterat att intervjun inte är tidsbegränsad; vi avslutar när respondenten anser att han/hon är mättad - fått säga vad han/hon önskat. Detta har inneburit att intervjuerna har försiggått under allt ifrån en och en halv till tre och en halv timme.

Intervjuguiden (se bilaga 1) har fungerat som ett generellt intervjuunderlag och har behandlat följande teman: *Bakgrund, Vardag, Helg, Fritid, Önskad fritid, "Hinder" för fritid, Psykiatireformen 1995* samt *Dröm*. Guiden har jag kommit att anpassa/justera vid de olika intervjutillfällena. Ingen intervju liknade den andra, trots att den varje gång behandlade samma teman. Detta då jag varit flexibel vid varje intervju med avsikten att så autentiskt som möjligt kunna fånga aktörernas egna verklighetsuppfattningar, motiv och tankesätt (Stojanovic, 1998). Så har jag exempelvis under temat "*Hinder" för fritid* innan jag gått in på detaljfrågorna, låtit respondenten själv uttrycka sin första spontana reaktion på temat. Vilket i praktiken inneburit att jag inte alltid stramt följt mina på förhand skrivna underfrågor. Respondenten har redan med egna ord besvarat frågan. Motsatt, när en av respondenterna upplevde en total blackout vid själva temat *fritid* och började ifrågasätta huruvida han alls hade någon, var det till stor hjälp att använda detaljfrågorna. Rubriken visade sig vara för stor och allmän men genom detaljfrågorna började respondenten känna igen sig. Respondenten förstod att jag inte lagt en värdering i frågan.

Validitet

Jag har lagt stor vikt vid att få intervjuerna så lika ett verkligt samtal som möjligt. Jag har infört ingredienser som att ge och ta och empatisk förståelse. Samtliga respondenter har fritt och utförligt, med egna ord, beskrivit sin fritid - dagen som sådan. Svaren tog spontant formen av en historia eller berättelse om fritid som fenomen. Detta föranledde mig att ställa frågor som exempelvis: ”Har jag förstått dig rätt när du säger så eller så?” På dessa sätt har jag försökt skapa ett intervjusammanhang där jag så långt möjligt undvikit att styra respondenterna men precis som Alvesson & Deetz (2000) poängterar kan man aldrig helt undvika eller kontrollera påverkningsfaktorer i ett intervjusammanhang.

Under samtliga intervjuer har jag gjort en fortlöpande validering. Detta genom att jag först och främst försäkrat mig om att jag uppfattat respondenten korrekt och fått det bekräftat av denne. Som ett nästa steg har vi tillsammans under det uppföljande mötet gjort eventuella rättningar vilka sedan, till yttermera visso, godkänts av berörd respondent.

Etik

Kvale (1997) betonar vikten av att skapa en trygg atmosfär för den intervjuade. Detta innebär för forskaren en ömtålig balansgång mellan kunskapssökandet och de mellanmännsliga etiska aspekterna. För att uppnå detta har jag försökt skapa en atmosfär som har ingett en sådan känsla av trygghet hos respondenten.

Forsman (2001) framhåller betydelsen av hänsyn, framför allt när den undersökta gruppen tillhör dem man brukar kalla svaga i samhället. Grunewald (2000b) säger att människor med psykiskt funktionshinder är de mest försummade i vårt samhälle och Printz (2001) samt Brusén (2000) beskriver den ökade känslighet och sårbarhet dessa människor lever med.

Med ovanstående i beaktande har jag kommit att, gång på gång, ifrågasätta huruvida jag har rätt att utsätta dem som kom att bli mina respondenter för min undersökning. En undersökning vars ämne – fritiden – förutsätter att man har en sådan. Jag har funderat kring huruvida jag i de fall man som respondent inte upplever sig ha en fritid, automatiskt kommer att känna ett utanförskap. Att gamla sår rivs upp. Samtidigt har jag ifrågasatt min egen tvekan och försiktighet; jag förutsätter ju här att frågan är känslig och dessutom har jag lagt en värdering kring respondentens förmåga att själv avgöra huruvida han/hon vill ingå i undersökningen.

Att lyfta fram kunskap och därmed förbättra människans situation, är för mig som samhällsvetare, ett mått jag ser som avgörande för huruvida min undersökning etiskt kan försvaras. Kvale (1997) betonar dessa etiska mått noggsamt. Etiska avgöranden har aktualiserats under hela min forskningsprocess. För att värna om respondenterna och deras anonymitet har jag, från början till slut, använt mig av fingerade namn och inte preciserat orten. De har fått läsa och godkänna den slutliga skrivningen. Jag har raderat bandupptagningarna.

RESULTATREDOVISNING

Min undersökning har kommit att omfatta åtta personer med psykiskt funktionshinder. Av dem är sex män och två är kvinnor. Åldern har fördelat sig så att den yngsta vid intervjutillfället var 32 år och den äldsta 59 år. En av respondenterna ville inte uppge sin ålder, men gissningsvis ligger hans ålder inom tidigare nämnda spann. Ingen av dem lever idag i parförhållande.

Jag har använt intervjuguiden, baserad på teori och litteratur, för att få svar på de frågor kring fritidens betydelse för människor med psykiskt funktionshinder jag ställt mig. I det följande kommer jag att redovisa mina resultat genom att först ge en kort resumé till den/de teorier jag här tillämpat. Så följer några ord om antingen mitt tillvägagångssätt eller mina bakomliggande tankar kring den aktuella frågan. Därefter redovisar jag intervjusvar genom citat och slutligen stannar jag vid min egen tolkning/analys. Så fortsätter jag med nästa teori/teorier, tillvägagångssätt/bakgrundsfundering, citat, tolkning samt analys. Jag har valt att använda många citat för att kunna såväl beskriva som tolka samt analysera dem i enlighet med några av den kvalitativa forskningens principer.

För att dessutom ge läsaren en, förhoppningsvis, levande möjlighet till ett kort besök i en av respondenternas livsvärld har jag valt att använda mig av det man brukar kalla *meningskoncentrering*. Den teknik där man koncentrerar innebörden i former som kan presenteras på ett relativt litet utrymme. Detta för att ur ett empiriskt fenomenologiskt material utveckla den underliggande meningen i det som sägs (Kvale, 1997). Denna meningskoncentrering får inleda min resultatredovisning. Även för denna ger jag en kort återblick i den/de teorier meningskoncentreringen berörs av. Avslutningsvis framför jag min egen tolkning och analys.

En ordinär dag i Kalles liv

Här har jag valt att beskriva en vardag för en man, 59 år.

Kalle gick upp halv tre på eftermiddagen efter att ha lyssnat på radion i två timmar. Han uträttade några ärenden på Apoteket och Svensk Kassaservice. På kvällen åkte han till RSMH. Innan han gick in till lokalen satt han i sin bil någon timme och tittade på folket som gick förbi. När Kalle kom hem till sin lägenhet, där han bor själv, var han ensam. Han tittade på nyheterna, pratade i telefon en timme med sin son och sedan också en stund med sin vän Gustaf. Kalle lade sig vid fyrtiden och somnade.

För att kunna förstå hans livsvärld ber jag Kalle förklara för mig vad som enligt honom är kärnan/essensen, intentionen och meningen i en dag som denna. Jag inser ju att det inte enbart handlar om att förflytta sig från ett ställe till ett annat och sedan tillbaka.

Kalle berättar då att hans fritidssysselsättning är RSMH samt att sitta i bilen och titta på folk. Han säger också att han har tre hobbies; röka, dricka kaffe och halvligga på soffan.

Kalle tycker att RSMH betyder enormt mycket för honom, kanske mest av allt. Där träffar han folk men hjälper även till att reparera, konstruera och installera saker, något som han har utbildning för. Men han är inte lika engagerad som förr. Han känner sig mest blasé. Hade inte RSMH funnits hade han varit mycket mer missnöjd med livet än vad han är nu, han upplever en avsevärd skillnad jämfört med tiden före RSMH. På den tiden var hans sociala nätverk den gamla avdelningen på det stora mentalsjukhuset. Där hade han kontakt med några vänner och personal som fortfarande var kvar. Något annat kontaktnät, utanför hemmet och modern, hade han inte på den tiden. Innan RSMH startade var livet trist. Lokalföreningen bildades i denna mellansvenska stad i början av 1980-talet och det blev det stora lyftet för Kalle som blev medlem nummer ett. Hade inte RSMH funnits hade livet varit en öde öken. När han är på föreningen dricker han kaffe, ligger i soffan, röker, pratar, fast lyssnar mest när de andra sitter och pratar - det händer alltid något på RSMH och det är fascinerande. Vidare poängterar Kalle att han har bara fritid i stort sett hela tiden, utom ibland när han är tvungen att göra något ärende. Det kan vara att handla mat, meka med bilen när den går sönder, besöka Apoteket och Svensk Kassaservice.

Brusén (2000) betonar vikten av brukarstyrda mötesplatser som kan erbjuda en form av socialt nätverk bestående av människor som har liknande livserfarenheter. Ershammar & Wiksten (2002) och Grip (1999) konstaterar att det kan vara svårt för andra att förstå hur människor kan känna sig tillfreds med att tillbringa en dag med att dricka kaffe, röka och växla några ord med en kompis. Printz (2001) nämner handlingsförlamningen som en av konsekvenserna av det psykiska funktionshindret.

Att Kalle är en representant och förespråkare för *varakulturen* blir för mig uppenbart. Att han mycket noga poängterar att fritiden är den tid som är den kravlösa visar han när han säger: "... utom ibland när man är tvungen att göra något ärende." Det blir tydligt för mig att alla *måsten* såsom att handla, meka, gå på apotek med mera är ett nödvändigt ont och därmed ingen fritidssysselsättning. Kalle tillhör inte dem som kännetecknas av handlingsförlamning och total brist på psykisk energi trots att han ofta känner en stor trötthet. Han gör det som är absolut nödvändigt, som vårt samhälle kräver, men jag tolkar det som att han känner ett starkt inre motstånd när han gör det. Han vill ju ligga i soffan, röka och prata på RSMH. Det återkommer han till med emfas.

Fritiden – den kravlösa

Nilsson (1994) diskuterar kring perceived freedom – upplevd frihet - och betydelsen av att något är frivilligt, att det är vi själva som väljer och har kontrollen över tillvaron. För att avgränsa fritiden från annan tid definierar Kihlström & Roos (2000) fritiden som en mellanarena, den mellan familj kontra lönearbete/etablerade institutioner i samhället. NE definierar fritiden som den tid som inte upptas av arbete, måltid eller sömn (1992). Identiteten anser författarna Kihlström & Roos (2000) att man numera skapar på fritidsarenan, den som Berggren (2000) kallar nationalscen för identitetsarbete. Broström (2000) konstaterar att många människor med psykiskt funktionshinder på grund av avsaknaden av något fast som man kan vara fri ifrån, upplever att tiden blir en oändlig räkka av dagar med samma innehåll. Han konstaterar att den fria tiden därför blir betungande och meningslös.

Jag har valt att i intervju svaren här försöka finna respondenternas upplevelser av fritiden. I det följande ville jag se om det fanns någonting i upplevelsen av fritiden som var gemensam hos respondenterna.

Gustaf 57 år förklarar det såhär: ”Fritid anser jag är när man kan göra vad man vill, inte det man måste. Väljer att göra vad man själv vill göra.”

Oskar 48 år säger: ”Fritid kanske är då jag gör sådant som det inte finns några yttre krav på att jag skall göra det jag gör.”

Maja 49 år är fundersam: ”Vad jag tänker på är att det blir lite ironi i det hela. Är man förtidspensionerad har man fritid hela tiden... Det blir riktigt ironiskt för mig, för många gånger vet man inte vad man skall ta sig för. För att kunna ha en fri tid tycker jag att man måste ha någon form av sysselsättning och sedan vara fri från den och då kunna koppla av, eller vad man väljer att göra.”

Kalle 59 år uttrycker sig kort och koncist: ”Jag har bara fritid i stort sett hela tiden, men ibland är man tvungen att göra något ärende.”

Jocke 36 år förklarar med bestämdhet: ”När jag tänker på fritid önskar jag att jag skulle kunna få ett arbete.”

Det som framkommer allra tydligast är att fritid är den tid när man själv väljer vad och när man gör det man gör. Ett konstaterande jag får stöd för i litteraturen hos Nilsson (1994). Gustaf, Oskar och Kalle är mycket tydliga här. Att fritid är den tid man inte arbetar som det uttrycks i NE:s (1992) definition förklarar Maja och Jocke spontant. Båda är tveksamma till om de har en fritid eftersom de själva anser att fritiden kräver ett arbete att vara fri ifrån och här saknar de den mellanarena som Kihlström & Roos (2000) definierat fritiden som. Huruvida respondenterna upplever den frånvaro av identitet som Berggren (2000) befarar, kan jag inte här utläsa. Jag tolkar det som att framför allt Maja och Jocke upplever den meningslöshet som Broström (2000) syftar på, eftersom de inte har något fast att vara fri ifrån.

Den verkliga fritiden – att bara vara

Eskilsson (2000) skiljer mellan instrumentella respektive expressiva aktiviteter. Det som Grunewald (2000b) och Grip (1999) kallar *göra-* respektive *varakulturer*. De expressiva aktiviteterna samt varakulturerna poängterar båda stunden, intresset här och nu, samt frånvaron av regelbundenhet och föranmälan.

För att få förståelse för respondenternas faktiska fritidsaktiviteter, vad de verkligen gör, har jag precis som ovan försökt hitta något gemensamt nämnare i svaren.

Johan 36 år förklarar: ”På min fritid vill jag kunna träffa mina bekanta och släktingar när andan och lusten faller på. Ha trivsamt, mysigt och trevlig tillsammans. Det viktigaste är inte att hitta på något utan att ha trevligt tillsammans. Det bästa är när det känns otvunget”.

Jocke 36 år förklarar: ”På fritiden vill jag köra moped – det är min favorithobby, ibland sitter jag och tittar på människor vid min moped.”

Kalle 59 år berättar: ”Jag kör till RSMH varje dag samt att jag även använder bilen under sommaren parkerad och sitter och tittar på folk i den under några timmar. Det är också en fritidssysselsättning som jag har”.

Maja 49 år beskriver sin fritid: ”Att kunna koppla av, titta på TV, gå på promenader med hunden, umgås, läsa. Det är fritid för mig”.

Förutom Maja ovan visar flera av respondenterna intresse för att läsa. Ämnena skiftar och kan röra allt från skön- till varierad facklitteratur, teaterhistoria, biografier med mera. Men läsandet har de gemensamt.

Det blir för mig tydligt att respondenterna föredrar de expressiva aktiviteterna. Min fråga var: ”Vad gör du på din fritid?” Inget av svaren innehöll en aktivitet som kan sägas vara organiserad eller föranmäld och därför instrumentell. Jag kan också se att respondenterna faktiskt gör någonting men betonar att det sker ”när andan faller på” och när dagsformen tillåter det – utan yttre krav.

Lots

Berggren (2000) anser att den goda fritiden skulle vara hjälpt av en *lots*, en följeslagare som hjälper oss förbi hinder och också, utan att styra, visar oss vägen. Socialpedagogiken har som mål att hitta en plats för varje individ där hon kan delta i gemenskapen (Madsen, 2001). Åström (2001) betonar den sociala modellen som innebär att det inte är individen utan samhället som brister. Psykiatrireformen 1995 ville ge personer med psykiskt funktionshinder möjlighet att leva i samhället på samma villkor som alla andra (Printz, 2001). För att underlätta vardagen för denna grupp infördes rättighetslagen LSS (Grunewald, 2000b, Printz, 2001). Liljedahl (1995:7) nämner svårigheter med att bevilja LSS-insatser för personer med psykiskt funktionshinder.

Frågan om förekomsten av en eventuell lots hos respondenterna ställer jag mig eftersom jag här ser en möjlig källa till kraft. När jag frågar mina respondenter om de kan nämna någon person som är av speciell betydelse för dem får jag ganska varierande svar.

Oskar 48 år:

”Moder Teresa, som jag faktiskt träffat personligen på det ekumeniska mötet i Örebro 1989. Jag plöjde mig fram genom de tusentals åhörarna... gick fram till Moder Teresa och skakade hand med henne och utbytte några ord. Det var en märklig känsla att ta i ett helgons mjuka, svala hand och se in i hennes ögon... Jag minns inte riktigt vad jag pratade med henne om, men mötet gjorde ett djupt intryck.”

Jocke 36 år: ”Jag firar jul och nyår med Lasse och Sonja och på lördagarna besöker jag min vän Tomas.” (Lasse och Sonja har sedan 10 år tillbaka fungerat som något av en kontaktfamilj för Jocke).

Maja 49 år tänker efter: ”... faktiskt har jag ju kontakt med chefssjuksköterskan på öppenvårdsmottagningen för patienter som är friska. Henne träffar jag var fjortonde dag... Det har blivit mer som att träffa en vän, när jag går på mottagningen.”

Exempel på familjemedlemmar ger Anna 32 år:

”Den viktigaste personen i mitt liv är mamma framför allt. Hon betyder mest av allt för mig. Jag hade inte klarat mig utan min mamma. Hon hjälper mig med det som jag har svårt för. Min lillebror hälsar på mig varje söndag, vi går jättebra tillsammans. Min lillasyster bor i Norge, jag skickar SMS och ringer henne någon gång i veckan.”

Johan 36 år: ”Jag har ingen kontaktperson numera. Jag vill inte ha det eftersom jag tycker att det är jobbigt och det får mer motsatt effekt; man känner sig som en liten pojke, utlämnad, det är inte alls kul. Det är bättre att klara sig så gott man kan själv”.

Det jag reagerade mest på är att ingen spontant nämner någon person inom RSMH eller ens någon av samhället beviljad stöd- eller kontaktperson⁴.

Citaten här ovan är tydliga exempel på hur respondentens livsvärld är ett utforskat område för mig. Ett utmärkt tillfälle för mig att få en inblick i en värld som ingen teori kunde ha lärt mig.

Min fråga var: ”Finns det någon människa i ditt liv som du tycker är viktig och varför?” Efter att ha intervjuat respondenterna hade jag fått uppfattningen att deras sociala nätverk i stort sett bestod i just RSMH. Vad jag inte reflekterat över var att de alla haft ett liv före RSMH och antagligen inte avstått ifrån detta frivilligt. Eftersom det framkommit att några av respondenterna har kontaktperson via rättighetslagen LSS, en lag som såväl Grunewald (2000b) som Printz (2001) återkommer till, tänkte jag mig att någon skulle uppleva denne som den lots Berggren (2000) förespråkar. Johan nämner att han haft en kontaktperson. Flera av respondenterna har eller har haft en sådan, alternativt ett PO eller annan stödperson. Dessa personer är viktiga, betonar de av respondenterna som har/har haft någon sådan. Att de ändå inte ger fritiden någon mening framkommer gång på gång. Sådana personer tillhör den instrumentella sektorn och tillåter inte spontanitet vad gäller tidpunkt för när och hur länge träffarna skall ske. Tydligt ger samhällets enligt Madsen (2001) förespråkade insatser inte önskad effekt. De svårigheter i att bevilja insatserna för denna grupp som Liljedahl (1995:7) konstaterar kanske borde få ytterligare en dimension. Kanske är det så att just de lagstadgade insatserna inte önskas av individen när det gäller fritidens kvalitet. Gemensamt för dessa är att de är tillsatta och beviljade via myndighetsbeslut och därför inte uppfattas av respondenterna som en tillgång när det gäller fritiden. Johans svar talar sitt klarspråk. Han går så långt att han påstår att en kontaktperson får motsatt effekt; istället för en tillgång blir kontaktpersonen ännu ett *måste*, någon man träffar på bestämda tidpunkter och gör på förhand bestämda saker tillsammans med. Vilket innebär en svårighet; en av beståndsdelarna i det psykiska funktionshindret kan vara just oförmågan till på förhand bestämda (instrumentella) aktiviteter som inte tar hänsyn till dagsformen (Printz, 2001).

Spontant uppfattar respondenterna tydligen inte RSMH som en lots. När jag så utvecklar frågan och använder mig av intervjuguidens följdfrågor får respondenterna en helt annan uppfattning om vad frågan innebär. Speciellt när jag säger att en lots kan

⁴ En stödperson beviljas i de fall man tvångsvårdas genom LPT (lagen om psykiatrisk tvångsvård) alternativt LRV (lagen om rättspsykiatrisk vård). Kontaktperson kan man få antingen via LSS eller SoL. I princip en person som skall vara behjälplig för att bryta ens isolering (Grunewald 2000b, Printz, 2001).

bestå av flera personer, inte ens behöver vara människor av kött och blod ändrar svaren karaktär. Så är Oskars svar ett synnerligen intressant exempel på en livsvärld där lotsen inte behöver vara en människa, här och nu (trots att det i just detta exempel var det), utan kan inrymmas, som i detta fall, i ens andliga livsvärld. Jag uppfattar Oskars viktiga möte med Moder Teresa som ett möte med det andliga/gudomliga. Ytterligare tre av respondenterna nämner sin personliga tro som något betydelsefullt i deras liv. Här framkommer också att man som lots innefattar antingen den familj man har eller har haft. Familj kan vara förälder/föräldrar men också i förekommande fall egna barn, släktingar och foster- eller kontaktfamilj. I nuet under fritiden blir det andra personer, utanför familjen, som representerar lotsen. Nu anser Kalle att det är RSMH som representerar lotsen för honom. Han förstår att den gemenskap, trygghet och mening han upplever på föreningen i praktiken blir det som lotsen innebär. RSMH hjälper honom förbi de hinder av apati och meningslöshet som gör att han orkar utträtta sina ärenden. Precis som Kalle, berättar ytterligare fyra respondenter vid närmare eftertanke hur betydelsefull föreningen är i deras liv. Maja å sin sida, poängterar den vänskap hon kan uppleva på öppenvårdsmottagningen, Oskar markerar det andliga mötet, Anna ser mamma som sin lots. Jocke berättar att han har några vänner att fira helger med. Johan har inte hittat någon lots för sin fritid. Gustaf tillägger att ensamheten är grunden till all psykisk ohälsa och att RSMH hjälper en förbi ensamhetens blindskär.

När jag tolkar de svar jag får på mina följdfrågor om lots, uppfattar jag det som att de av respondenterna som upplever sig ha en lots också ser denna som en *källa till kraft* i livet.

Flow i det verkliga livet

Författarna Arnegård (2002), Csíkszenmihályi (1992/1996) och Sandell (2000) beskriver *flöde* som ett tillstånd när man på egen hand, oberoende av sin omgivning, kan uppnå en känsla av lycka. Det är denna upplevelse som jag anat kunde vara ytterligare en möjlig källa till kraft och jag har frågat mig om, hur, när och på vilket sätt mina respondenter har erfarit detta.

Kalle 59 år: ”Det som hände när jag kände det senast var att det matematiskt/fysikaliska problemet engagerade mig helhjärtat. Efteråt kändes det bra och jag var nöjd. Genom att man mår bra och är nöjd blir det som att ge sig själv en belöning. Lyckas man med något känns det bra. Misslyckas jag känns det nästan som att jag vill ta livet av mig”.

Gustaf 57 år: ”Jag känner mig upprymd, exalterad när jag är på RSMH och känner gemenskapen vi har”.

Johan 36 år vars stora fritidsintresse är fonder och aktier: ”Under vintern 1999 kände jag det senast och det hände flera gånger att jag kände mig oftast berusad eftersom tusenlapparna strömmade in. Det var flera tusen om dagen och det var bara fonder som ökade i värde nästan löjligt högt. Efteråt kändes det ofta bra. Det är svårt att beskriva, det är ett tag sedan.”

Jocke 36 år: ”Det är roligt att köra moped på vägarna. Jag bara kör. Jag klarar av långa resor med min moped i dag och njuter av att titta på allt som finns runt omkring mig. När man kommer till vissa mål och så, när jag har kört långt och stannar tänker jag att här, på den här

platsen har något historiskt skett, här har det varit så. När jag kör tänker jag ingenting, då bara kör jag”.

Anna 32 år: ”När jag blir engagerad i saker och ting glömmer jag ofta bort att jag är hungrig. Det kan vara städning, handla, gå på stan och sånt. Det händer alltid någon gång i veckan. Hur det känns efteråt? Då blir jag både glad och överraskad”.

Maja 49 år: ”O ja! Nu är det böckerna. Senast jag kände mig uppslukad var när jag läste boken med titeln ’Bakom stängda dörrar’ som handlade om incest, den sträckläste jag hela natten. Efteråt kände jag mig nöjd och belåten”.

Roger med hemlig ålder: ”O ja! Hantverk, det skall inte finnas någon begränsning, det händer ofta, kanske idag, när det händer känns det bra. Efteråt känns det bra att jag har klarat av att utträtta någonting”.

Oskar 48 år: ”Alltid när jag dansar folkdans eller läser. Det kändes så senast i söndagskväll när jag dansade folkdans. Efteråt känns det behagligt, jag blir avspänd och fysiskt trött”.

Efter att i praktiken undersökt fenomenet flow/flöde kan jag se att författarnas, Arnegård (2002), Csíkszenmihályi (1992/1996) och Sandell (2000), beskrivna kriterier för tillståndet; självständighet och oberoende av omgivningens existens, stämmer väl i verkligheten. Det jag dessutom förstått är att källan till flow kan vara vilken som helst. Den kan, som i exemplena ovan, vara böcker, folkdans, mopedkörning, städning eller ett matematiskt problem. Det jag ser gemensamt för upplevelsen är att den efteråt följs av en tillfredsställelse som grundar sig i att man lyckats med något man föresatt sig. Något som man tidigare har haft problem med och nu klarar av på egen hand. Att dansa folkdans när man tidigare haft skräck för kroppskontakt. Att lösa ett matematiskt problem när man känt ett totalt intellektuellt kaos. Att köra moped och ta sig fram när man en lång tid varit oförmögen att fungera utanför mentalsjukhuset. Detta har jag fått mig berättat under intervjusamtalen. Dessa upplevelser vill respondenterna direkt kalla sitt tillstånd av flöde. Ett tillstånd som alla mina respondenter känner igen och som de menar är en viktig *källa till kraft* i deras liv. Detta genom att känslan innebär att man duger, att det är här och nu som räknas och att man inte ens tänker på sitt funktionshinder.

Var hämtar man sin styrka?

Bjurström (2000) hävdar att människor ofta använder sig av varandra såsom resurser för att klara av sin aktuella livssituation. Han anser att det är naturligt och många gånger önskvärt. Gustavsson (1996) talar om den icke-formella lärosituationen där lärandet ingår som en livslång process även i fritidens aktiviteter och möten med andra människor. Liljedahl (2001) anser dessutom att den livslånga process som detta informella lärandet innebär, pågår på såväl det medvetet pragmatiska som omedvetna planet. Lassbos teorier om dolda strukturer, normer och värderingar som påverkar oss i fritiden innebär att vi i praktiken aldrig är helt fria (1990). Ingen av oss är ett oskrivet blad, tvärtom menar Svederberg & Svensson (2001) att vi i en aktuell situation alltid påverkas av våra tidigare erfarenheter, det författarna tar upp som habitus. De påpekar att detta habitus inte behöver, i varje stund, vara ett individuellt

förhållningssätt utan mycket väl kan vara relaterat till den grupp man i situationen tillhör. Husserls teori rör den intentionala akten som innebär att människor inte agerar utifrån en objektiv verklighet utan ifrån sin förståelse av den. Den förståelse som ger mening/innebörd åt den objektiva verkligheten (Holm, Holst, Olsen & Perlt 1997). Goffman (1998) behandlar människans tendens att bära masker beroende på situation och poängterar att vi dessutom gärna idealiserar och omformar vår mask efter vad vi tror omgivningen förväntar sig av oss. Hultman (1996) understryker vikten av att skapa optimala situationer för lärandet. Han vill se en situation som är gynnsammast möjlig för ett lärande där man agerar tillsammans. Berggren (2000) understryker fritidens betydelse för hela människans möjlighet att skapa sig en identitet. Han anser att en tillhörighet i en kultur krävs för att kunna erhålla denna identitet och menar att den människa som inte kan känna samhörighet i en rådande kultur kommer att känna utanförskap. Kihlström & Roos (2000) anser att denna identitetsskapande fritid står att finna i den mellanarena som uppstår mitt emellan det privata/familjen på den ena sidan och lönearbetet alternativt andra arbetsmarknads- sysselsättnings- eller studieinriktade åtgärder. Brusén (2000) konstaterar vikten av de brukarstyrda verksamheterna som å ena sidan minskar känslan av utanförskap men även tillhandahåller kamrater som kan bli ens förebilder. Grip (1999), Ershammar & Wiksten (2002) inser att det för en oinvigd kan tyckas obegripligt att människor träffas utan att göra/prestera någonting.

Min fråga till respondenterna var: ”Vad är det RSMH har som du inte kan få från samhället i övrigt?” Med denna fråga ville jag undersöka huruvida respondenterna upplever RSMH som en källa till kraft. På samma sätt som jag frågade mig huruvida lotsen och/eller flödet kunde vara en sådan källa. Är det hos RSMH man hämtar sin styrka?

Oskar 48 år, som är mycket verbal, får uttrycka det som de flesta av respondenterna på olika sätt framfört:

”Jag tycker att de flesta vanliga människor är så tråkiga, inrutade, osjälvständiga, opersonliga och ytliga. På RSMH är det helt annorlunda. Här träffar man personer som är verkliga människor, som är sig själva och som förmår uttrycka sina tankar och känslor direkt utan det rollspel som kännetecknar umgänget bland vanliga människor. Hos RSMH spelar man inte några roller och bär inte mask utan är direkt den man är... RSMH:s medlemmar betraktas som psykiskt ’sjuka’ men jag ser dem som de mest friska och levande människor man kan träffa. Jag tror det beror på att alla här är längst ner på samhällets botten. Man har inget mer att förlora. Man har redan gjort bort sig så fullständigt man bara kan inför alla andra människor och behöver därför inte längre vara rädd för att tappa masken... Det finns en stor frihet på samhällets botten, som de högre upp aldrig får erfa. Och faktiskt också kärlek, som man inte möter någon annanstans. När man en gång funnit detta, tycker man att vanliga människor är alltför tråkiga och ytliga att umgås med.”

Denna masklöshet och frånvaro av rollspel som Oskar ger uttryck för och som han ser som en förklaring till att människor trivs på RSMH kan jag inte låta bli att ifrågasätta något. Naturligtvis tror jag på Oskar och hans upplevelse av befrielse på RSMH. Ändå kan jag inte undgå att fundera över om inte också detta är en fasad? Bär man inte även här en mask – den som krävs inom RSMH – och på samma sätt tänker jag mig att man inte kan undvika att spela vissa roller allt efter situationen. Är detta den idealisering och omformning som Goffman (1998) talar om? Har inte Oskar idealiserat

livet på RSMH? Personligen kan jag föreställa mig, efter mina besök på lokalföreningen, att människor även här helt automatiskt använder en mask – en *RSMH-mask*. Detta är också en situation, ett rum och en kultur som har sina regler, dolda strukturer och krav på beteenden som Lassbo (1990) nämner. Alltså har jag svårt att se att den enskilde medlemmen ens här skulle vara helt fri.

Å andra sidan kan jag tänka mig att det sociala livet i föreningen också innebär att man kan använda sig av varandra för att klara en uppstådd situation. Hitta förebilder i sina kamrater vilket Brusén (2000) ser som en viktig beståndsdel i de brukarstyrda verksamheterna. Gång efter annan under intervjuerna berättar man för mig hur viktigt och värdefullt det är att medlemmarna ställer upp för varandra och finns till när ingen annan gör det. Detta ser jag som exempel på medvetet pragmatiska lärosituationer som Liljedahl (2001) nämner. Här tänker jag mig det som naturligt att det minst lika frekvent förekommer också lärosituationer på det omedvetna planet. Att man i föreningssammanhang, där flera människor är samlade, stöter på oväntade situationer som man inte själv har ett färdigt koncept, en modell för hur man skall bemöta. Jag tänker mig att man i gruppen skapat koder och signaler, troligen osynliga för ögat men som lärt en att hantera situationen. Ett lärande som verkligen inte är ett *bara vara* utan kräver handling. Man har lärt sig av varandra genom att *göra* på ett visst sätt i en viss situation. Man har tillsammans erhållit ett grupp-habitus som hjälper en att i det sociala rummet hantera och ge mening åt den objektiva verkligheten i situationen (Holm, Holst, Olsen & Perl, 1997, Svederberg & Svensson, 2001). Det som Bjurström (2000) menar när han talar om att vi använder varandra som resurser och Gustavsson (1996) kallar icke-formella lärosituationer. Här tror jag att man skapat en optimal situation (Hultman, 1996) för det lärande som uppstår när man gör saker tillsammans. Att RSMH helt klart är vad man kallar en varakultur innebär absolut inte att man aldrig gör någonting. Den obegriplighet för oinvigda som Grip (1999), Ershammar & Wiksten (2002) befarar vad gäller RSMH:s varakultur består just i att man är oinvigd. Hade omgivningen förstått allt *görande* som krävs för ett *varande* hade denna kultur inte längre varit obegriplig, tänker jag mig. Allt är inte synligt för blotta ögat här i livet. Detta *görande* består i att man agerar när en kamrat behöver hjälp. Dessutom finns här ett osynligt *görande* som består i en acceptans av- och tyst respekt för kamraterna. Att såväl *varandet* som *görandet* innebär en ytterligare (förutom känslan av flöde samt lotsen) *källa till kraft* förstår jag när respondenterna beskriver hur viktigt detta givande och tagande – att behöva och behövas är. Hur det ger en position i det sociala rummet.

Denna position i det sociala rummet som förutsätter att man skapat en egen kultur där man inte känner utanförskap, enligt Berggren (2000), tänker jag mig att man hittat genom RSMH. Föreningen har blivit familjen. Därmed har individen/medlemmen fått en privat sfär där hon skapar sin egen identitet och kan förverkliga sig själv. Det är detta som Kihlström & Roos (2000) kallar mellanarenan. På andra sidan av denna arena ser författarna lönearbete, studier och så vidare. Jag tänker mig att dessa senare kan hos respondenterna inbegripas i den försörjning de har ifrån samhället, i de flesta fall sjukersättning (tidigare pension), eller sjukpenning. Kort sagt, familjen behöver inte vara biologisk/fysisk, den kan mycket väl bestå av en grupp. Att stå utanför en i samhället rådande majoritetskultur innebär inte att man för den skull saknar en egen sådan. För att kunna hitta en *källa till kraft* tror jag att individen först måste ha hittat sin *identitet*. Det är detta jag uppfattar att respondenterna fått genom RSMH. Att man sedan

saknar den arena som består i lönearbete, som Berggren (2000) så tydligt ser som en av förutsättningarna för identiteten, kanske inte skall tolkas så bokstavligt. För denna grupp, där ingen känner ett utanförskap, kan den försörjning från samhället man har mycket väl jämföras med den arena där Berggren (2000) placerar lönearbetet.

Matens betydelse

Svederberg & Svensson (2001) hävdar med bestämdhet matens symboliska betydelse för en inlärningsprocess som ger delaktighet och mening, i ett sammanhang som utgör en helhet i tillvaron. Engman (1992), Grip (1999) och Printz (2001) beskriver hur samvaron på RSMH:s lokalföreningar ofta kretsar kring måltiden.

Vid mitt andra besök på RSMH, en söndag, blev jag påmind om teorierna kring måltidens betydelse. I denna lokalförening har man infört gemensam middag på söndagarna. Man berättar för mig att detta är veckans höjdpunkt, att man redan i början på veckan tillsammans diskuterar menyn för kommande söndag. Man studerar nogsamt reklambladens erbjudanden och bestämmer sig slutligen gemensamt för en rätt som till lägsta möjliga pris ger godast möjliga anrättning. Dessa söndagsmiddagar finansieras av de närvarande gemensamt, men det finns alltid tillräckligt med mat så att man kan bjuda en tillfällig besökare. Man kommer överens om vem som skall inhandla varorna och vem som skall tillaga maten den aktuella dagen.

Denna söndag serverades spagetti och köttfärssås. Stämningen var gemytlig och uppsluppen. Jag blev genast inbjuden i denna gemenskap. Man var noga med att tala om att maten också var för mig. Nu fick jag också veta att det för många av de närvarande är denna middag som är den enda dagen i veckan man äter lagad mat.

Roger med hemlig ålder: ”Jag tycker att det är så onödigt att alla skall slösa tid på matlagning på varsitt håll. Det är tråkigt att laga mat och äta ensam. Allt som man gör kollektivt blir så mycket roligare och maten blir godare. Annars blir det bara så att man springer förbi Mc Donald's och äter samtidigt som man går.”

Här ser jag i praktiken exempel på den symboliska betydelse Svederberg & Svensson (2001) hävdar att maten utgör i en komplex inlärningsprocess. Dessa sammankomster handlar förstås inte bara om att äta, eller laga mat, utan blir en social situation där man blir tvungen att dela med sig, visa hänsyn och träna sin sociala förmåga. Något som man naturligtvis inte gör när man äter ensam. Det som Engman (1992), Grip (1999) och Printz (2001) understryker när de nämner gemenskapen kring måltiden i RSMH-sammanhang. Personligen uppfattar jag att den symboliska betydelse Svederberg & Svensson (2001) tangerar framför allt består i det för ögat osynliga; den samhörighet och jämställdhet det innebär att tillsammans med andra i gruppen hänge sig åt en aktivitet som är lika viktig för alla. En aktivitet som innebär njutning för flera sinnen och till skillnad från andra gemensamma upplevelser inte har något sorgtyngt över sig. Inte innehåller något problematiskt, som när en kamrat mår dåligt och gruppen sluter upp till stöd. Kring måltiden samlas man efter den process av beslut och förberedelser som föregått och som resulterat i en gemensam aktivitet – ett icke utanförskap.

Psykiatrireformen – ingen betydelse för fritiden

Reformen genomfördes 1995 för att ge personer med psykiskt funktionshinder möjlighet att leva i samhället på samma villkor som den övriga befolkningen (Printz, 2001). Reformen innebar också, med RSMH:s goda minne, en stängning av mentalsjukhusen (Engman, 1992, Grip, 1999). Det handlar här om en reform för den grupp människor som Grunewald (2000b) anser fortfarande vara den mest försummade i dagens samhälle.

Min tanke har varit att undersöka i vad mån reformen haft betydelse för fritiden för mina respondenter. Jag frågade huruvida de kände till reformen och om den i så fall förändrat deras fritid. Jag ser trettiosexårige Johans svar som mycket talande: ”Att man stängde mentalsjukhusen och att var och en fick klara sig själv *så gott de kunde*” (min kursivering).

Med Johans ord i öronen och hans kroppsspråk tydligt i mitt minne, tolkar jag det som att Johan genom att säga: ”... *så gott de kunde*” känner sig övergiven av psykiatrin. Ett viktigt mål för RSMH som organisation var att stänga de stora slutna institutionerna (Engman, 1992, Grip, 1999). Nu kan jag inte annat än undra huruvida den enskilde medlemmen upplever stängningen som ett framsteg? Jag får känslan av att åtminstone Johan enbart känner sig sviken. Är det så som Grunewald (2000b) uttrycker det, att denna grupp än en gång har försummats? Eller som Printz (2001) konstaterar: Att reformen inte lyckats stärka den enskilde individen, att många brister kvarstår? Med det inte sagt att någon påstått sig önska institutionerna igen. Men man har inte fått något annat istället.

Alla respondenter har hört talas om reformen och information om denna har samtliga fått från RSMH. Oskar har dessutom personligen, som representant för RSMH, suttit med i den utredning som föregick reformen.

För övrigt har min fråga om huruvida reformen har förändrat kvaliteten på fritiden unisont besvarats med att den över huvud taget *inte haft någon betydelse för fritiden*.

Önskad fritid, hinder och fördomar

Berggren (2000) talar om en, beroende på ekonomin, ökad segregering och fattigdom. Printz (2001) konstaterar att det bland människor med psykiskt funktionshinder är ”... betydligt fler som inte ansåg sig ha någon nära vän, aldrig varit på någon semesterresa, eller som inte ägnat sig åt någon fritidssysselsättning de senaste åren” (s. 21). Brusén (2000) beskriver hur dessa personer ofta känner sig övergivna, ensamma och odugliga och inte minst har en ökad sårbarhet. En av grundpelarna i RSMH:s programförklaring är arbetet med att påverka människors attityder och motverka fördomar (Broström, Arenhag & Grunewald, 2000b, Ershammar & Wiksten, 2002, Grip, 1999, Grunewald, 2000a). Svederberg & Svensson (2001) kommenterar fenomenet habitus, det vi bär med oss och som anger vår position i det sociala rummet i nutid. Liss (2001) förespråkar autonomiprincipen som innebär att vi har en skyldighet att respektera andra människor och deras beslut över sina egna liv. Ershammar & Wiksten (2002), Starrin & Jönsson (2001), Blomdahl & Eriksson (1998) tar upp fenomenet empowerment som innebär en känsla av kontroll över det egna livet samt den beståndsdel i fenomenet som

gör att man själv eller tillsammans i en grupp tar makten över det egna livet. Såväl SOU 1998:48 som SOU 2001:79 anger vad gäller handikappolitiken att dess mål skall vara att undanröja de hinder som kan förekomma så att även personer med psykiskt funktionshinder skall känna delaktighet i samhället. Svederberg och Svensson (2001) poängterar att erfarenheter inte bara är av godo utan även kan vara så svåra att de blir bromsklotsar som hindrar nytt lärande. Liljedahl (2001) betonar hur den beroendeställning ett funktionshinder skapar kan leda till ett utanförskap. Hur även den som primärt inte haft ett psykiskt funktionshinder senare, beroende på situationen, kan drabbas av ett sådant. Jarvis (1992) påstår att människan egentligen är en summa av två faktorer; dels den egna livsvärlden (essensen tillsammans med intentionaliteten) dels den syn på funktionshindret som rådande samhälle omfattar. Broström, Arenhag & Grunewald (2000), Ershammar & Wiksten (2002), Grip (1999) och Grunewald (2000a) konstaterar hur RSMH bortser ifrån diagnoser och koncentrerar sig på det friska hos människan. Det är just detta friska man vill att även omgivningen skall se. På så sätt kan man undvika negativa attityder som beror på okunskap kring funktionshindret och därmed leder till fördomar.

När jag ställde frågan kring den önskade fritiden var det med tanken att undersöka på vilket sätt respondenternas tidigare erfarenheter, deras eventuella upplevelse av kontroll över tillvaron samt eventuella fördomar i samhället varit en tillgång respektive ett hinder för den önskade fritiden.

Anna 32 år önskar: "... att jag hade vänner som jag kunde ringa till på söndagarna och besöka mina vänner oftare. Dessutom önskar jag att jag även kunde åka och simma och bada med mina vänner utomlands som mina syskon gör med sina vänner".

Jocke 36 år föreställer sig: "...om man får en flicka och har en familj."

Johan 36 år: "Att jag mår så bra att jag känner lust till att göra saker... att veta att jag har möjlighet till att bestämma något bestämt med en bestämd människa/människor".

Gustaf 57 år: "Att vara behövd".

Oskar 48 år: "Som nu plus mer tid för umgänge med vänner och flickor. Dessutom vill jag gärna åka utomlands till Latinamerika".

Här slogs jag direkt av hur allmänmänskliga – men för den skull inte enkla – respondenternas önskningar är. Det rörde sig om områden som exempelvis att må så bra att man får lust att göra saker; att vara behövd; att ha vänner som man kunde ringa till; att ha friska vänner; att kunna resa utomlands och simma och bada; att ha en flickvän och familj. Deras önskemål kunde lika gärna ha varit mina egna inser jag.

Printz (2001) uppmärksammar hur vanligt det är inom gruppen att inte ha vänner, inte resa eller alls ha någon fritidssysselsättning. Att Gustaf ser det betydelsefulla i att vara behövd uppfattar jag som ett verkligt exempel på motsatsen till det som Brusén (2000) menar när han säger att dessa personer ofta känner sig odugliga. Annas önskemål att kunna göra saker tillsammans med vänner såsom hennes syskon gör, ser jag som ett uttryck för önskan om autonomi (Liss, 2001). Hon vill att vi skall respektera hennes rätt till egna beslut. Precis som Johan gör när han vill ha möjlighet att bestämma något bestämt med andra människor. Både Anna och Johan strävar efter att få kontroll och

makt över sina egna liv, det som Ershammar & Wiksten (2002), Starrin & Jönsson (2001), Blomdahl & Eriksson (1998) beskriver som viktiga beståndsdelar för empowerment.

Maja 49 år berättar:

”Jag har lätt att skapa kontakt med folk men på senare tid har jag blivit mer försiktig och i dagens hårdnande samhällsklimat är det så att allt negativt och fördomar växer, förståelse gentemot medmänniskan minskar. Jag känner halva stan ytligt och skulle jag berätta för dem om min problematik skulle de aldrig förstå mig och ta avstånd ifrån mig och vissa som jag har pratat med om min problematik har blivit rädda och tagit avstånd från mig”.

Jocke 36 år är bekymrad:

”Jag upplever mig som ensam, som ingenting alls. Bara en stor sjukdom. Jag undrar vad man kan göra när man har sin sjukdom som jag har. Jag har en så stark sjukdom att jag inte ens kan åka till Norge, jag kan inte ens bo där fast jag är norrman, jag är inte ens hemma i mitt eget hemland. Jag känner mig som en utlänning i mitt eget hemland, man kan inte vara i sitt eget land, för jag har min sjukdom. Man känner sig inte hemma då... Samhället kan inte hjälpa mig där, för då kommer de på: Aha, han är inte frisk och då hade man hamnat på fel ställe igen och det är jag rädd för, kaos.”

Gustaf 57 år uttrycker med eftertryck: ”Samhället spottar oss i ansiktet!”

De tre citaten här ovan har jag valt eftersom jag tycker att de är talande exempel på de attityder och fördomar som Broström, Arenhag & Grunewald (2000), Ershammar & Wiksten (2002), Grip (1999) och Grunewald (2000a) tar upp som en viktig beståndsdel i RSMH:s intressepolitiska arbete. Åtminstone när det gäller Maja och Jocke uppfattar jag i deras berättelse två dimensioner av fördomar. Dels den man själv förväntar sig, dels den man faktiskt har upplevt. Förväntad när Maja säger att hon inte tror att omgivningen skulle förstå henne om hon berättar om sitt funktionshinder utan, som hon säger, tvärtom skulle ta avstånd ifrån henne. Jocke är rädd för att man i hans hemland skall upptäcka att han inte är frisk och att han i så fall inte skulle vara välkommen. Faktiskt upplevda fördomar och negativa attityder säger sig Maja ha mött. Hon berättar att vissa som hon pratat med har blivit rädda och tagit avstånd ifrån henne. Jocke nämner ingenting om verkliga negativa möten just i detta sammanhang, däremot tolkar jag det som att han har sådana svåra erfarenheter och att dessa blivit som de bromsklotsar Svederberg & Svensson (2001) varnar för. Jag misstänker att Jockes negativa erfarenheter hindrar honom från det fortsatta lärande som det skulle kunna innebära om han vågade försöka åka till sitt hemland. Maja och Jocke tycker jag också är exempel på det Jarvis (1992) menar när han påstår att vi alla som individer är en summa av vår egen livsvärld och samhällets syn på vårt funktionshinder.

När Gustaf säger att samhället spottar på honom och hans kamrater, blir det svårt för mig att analysera huruvida det är vad han förväntar sig eller om han upplevt det i verkligheten. Vad jag här kan säga är att samhället åtminstone har en ambition att inte spotta på svaga grupper. SOU 1998:48 samt SOU 2001:79 visar denna ambition tydligt genom att understryka målet för handikappolitiken; att undanröja hinder för full delaktighet i samhället. Att alla mina respondenter upplever ett utanförskap i linje med

det Liljedahl (2001) konstaterar är lätt att genomskåda. Huruvida respondenternas funktionshinder är primärt alternativt sekundärt har min undersökning inte sökt svar på.

Min tolkning är att samtliga respondenter uttrycker en önskan att umgås med vad de kallar friska människor, att göra saker tillsammans med dessa. Kanske är detta ett uttryck för hur man själv vill bortse ifrån sin diagnos och se till det egna friska som man hoppas att även omgivningen skall uppfatta. Det som Broström, Arenhag & Grunewald (2000), Ershammar & Wiksten (2002), Grip (1999) och Grunewald (2000a) konstaterar vara något av en RSMH-attityd.

Mitt förväntade svar på *hinder* för den goda fritiden var att man samstämmigt skulle nämna ekonomiska problem, vilka Berggren (2000) hävdar är en av orsakerna till ökad segregering. Respondenterna nämner visserligen sin dåliga ekonomi men mera i vad jag skulle kalla en bisats. Det är inte ekonomin som är ett avgörande hinder. Precis som så många av oss önskar sig respondenterna mera pengar men som jag tolkar svaren ligger hindret på ett helt annat plan. Man beklagar sitt utanförskap beroende på funktionshindret. En ofta förekommande förklaring är att det är en sjukdom/skada som hindrar en. Man upplever en smärta som kommer sig av faktiska eller förväntade fördomar kring sin person. Ens önskan om att få vänner hindras av den egna upplevda sjukdomen/skadan som gör att man för det mesta inte vågar ta kontakt med andra människor.

DISKUSSION

Hur mitt tillvägagångssätt påverkat resultatet

Att jag initialt fick kontakt med respondenterna genom PO har fått mig att reflektera kring huruvida detta varit en nackdel eller fördel för resultatet. Jag har kommit fram till att fördelarna övervägt. Respondenterna talade gärna om PO och förklarade att de känner att de fullständigt obehindrat kan umgås med henne. De upplever att hon är en av dem, en like. Här känns det naturligt att påpeka att det endast är tre av dessa åtta som varit klienter till henne i hennes egenskap av PO. Hon är för övrigt själv medlem i föreningen. Jag tänker mig att de drar en slutsats att om PO känner förtroende för mig så har de ingenting att frukta. Kalle som inte varit PO:s klient, uttryckte det såhär: ”Är det någonting du undrar över i min intervju så kan du fråga henne, hon vet allt om mig.” PO blev i bakgrunden den bro till respondenterna som gav mig möjlighet att komma dem närmare. Denscombe (2000) påtalar också fördelarna med detta tillvägagångssätt där han ser möjligheten hos forskaren att komma personerna nära. Det förtroende som respondenterna visat mig har också inneburit ett utlämnande av den egna livshistorien. I mina intervjuutskrifter har jag många gripande och nog så viktiga citat som jag ändå valt att här inte återge. Detta inte för att de är betydelselösa, utan för att jag tycker att jag fått fram de för uppsatsen relevanta uppgifterna utan dessa.

Rent praktiskt kan jag nu, med facit i hand, se att mitt inledande brev med önskemålet att de presumtiva respondenterna skulle ringa mig var ett olämpligt tillvägagångssätt. Trots min nyförvärvade teoretiska förståelse om skillnaderna mellan expressiva och instrumentella karaktärsdrag gjorde jag ett stort misstag. Det jag nu lärt mig är att det inte ligger i deras intresse att bli intervjuade. Jag borde naturligtvis mer konkret ha skrivit att jag kommer till föreningslokalen då och då, gett några alternativa datum så att den som känner sig nyfiken på min undersökning skulle få tillfälle att träffa mig. Nu efteråt förstår jag att bristen låg i att jag ännu inte träffat dem som skulle komma att bli mina respondenter. Jag hade inte haft möjlighet att möta dem i deras livsvärld.

Sammanfattande slutsatser

Min viktigaste slutsats är att fritiden är av stor betydelse för respondenternas liv. De har hittat den mellanarena och privata sfär som krävs för den egna fritiden (Kihlström & Roos, 2000). RSMH står för familjen medan den egna försörjningen (sjukersättningen eller sjukpenningen) motsvarar lönearbetet. På detta sätt har de också inom RSMH fått möjlighet att skapa den identitet som Berggren (2000) anser endast fritiden kan tillhandahålla. De har här, i den egna kulturen, fått en möjlighet att skapa en position i det sociala rummet.

En källa som kunde ge kraft frågade jag efter och de har hittat en eller flera. De har alla upplevt det tillstånd som Arnegård (2002), Csíkszenmihályi (1992/1996) och Sandell (2000) benämner flow. Den känsla av lycka och tillfredsställelse som är helt oberoende av omgivningen. Majoriteten, sju av åtta respondenter, har i någon form – i en person eller övertygelse - hittat den lots som Berggren (2000) förespråkar. Samtliga återkommer också till hur gemenskapen på RSMH ger dem kraft.

Att de tillhör vad Grunewald (2000b) kallar den i samhället mest försummade gruppen upplever de själva; ”Samhället spottar oss i ansiktet!”.

Samhället visar sin syn på människor med funktionshinder genom de lagar och reformer som införs. Liljedahl (2001) konstaterar att mötet mellan dessa och samhället ger den samhällssyn som råder. När samhällets insatser av målgruppen inte upplevs som någon tillgång, kan jag konstatera att något fruktbart möte inte förekommit.

De fördomar och attityder som RSMH enligt Broström, Arenhag & Grunewald (2000), Ershammar & Wiksten (2002), Grip (1999) och Grunewald (2000a) vill motverka, har respondenterna bekräftat att de upplevt. Att respondenterna vill, men inte vågar umgås med friska människor bekräftar Bruséns (2000) påpekande om känsla av utanförskap, sårbarhet och oduglighet.

Den optimala situationen för lärande som Hultman (1996) vill se, har respondenterna hittat i RSMH. Här finns den icke-formella lärosituation som Gustavsson (1996) beskriver och här finns en möjlighet att använda varandra som de resurser Bjurström (2000) anser att vi gärna gör. Författarna Holm, Holst, Olsen & Perlt (1997), Svederberg & Svensson (2001) uppmärksammar förekomsten av habitus. Respondenterna har, för att underlätta vardagen och ge en mening åt den objektiva verkligheten, tillsammans skapat ett grupphabitus. Det livslånga lärandet som Liljedahl (2001) anser fritiden ger möjlighet till, har respondenterna fått del av i de samspel människor emellan, som dagligen uppstår i den egna varakulturen.

Några avslutande ord

Att samhället, inte individen, har ansvaret för funktionshindret får mig att fundera över varför samhället då inte håller sig bättre underrättat om konsekvenserna av detta funktionshinder? Att man inför insatser som helt missar målet visar den okunskap som lagstiftaren präglas av. Förutom okunskap ser jag här en ovilja att acceptera autonomi och empowerment för människor med psykiskt funktionshinder. Något som annars kunde motverka otillräckliga insatser.

Jag har också kunnat konstatera att det i en varakultur försiggår mycket som inte är synligt för ögat. ”Vad stort sker, sker tyst”.

Jag vill betona att människor med psykiskt funktionshinder eller annat funktionshinder inte *är* sin diagnos eller sitt funktionshinder. Man *är* inte manodepressiv, schizofren eller är diabetiker. Man *har* en sårbarhet – en akilleshäl – men den utgör inte hela ens jag. Man har samtidigt förmågor och färdigheter som man själv, samt det samhälle som man är en del av, kan ha stor glädje och nytta av. Att bli bemött med respekt och acceptans – som en like borde vara en självklarhet.

Mitt praktiska kunskapsintresse mynnar ut i förhoppningen att min undersökning, på något sätt, skall kunna bidra till den förståelse som är ett viktigt led för att kunna åstadkomma en förändring i fritidsvillkoren för människor med psykiskt funktionshinder.

REFERENSER

- Arnegård, J. (2002). Sportutövning som upplevelse. I L-M. Engström (Red.) & K. Redélius (Red.), *Pedagogiska perspektiv på idrott* (pp. 106-134). Stockholm: Edita Norstedts.
- Alvesson, M., & Deetz, S. (2000). *Kritisk samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Berggren (Red.), L. (2000). Jamen pappa, du är ju löpare. I L. Berggren (Red.), *Fritidskulturer* (pp. 33-70). Lund: Studentlitteratur.
- Bjurström, E. (2000). Ungdomskultur som stil. I L. Berggren (Red.), *Fritidskulturer* (pp. 269-285). Lund: Studentlitteratur.
- Blomdahl Frej, G., & Eriksson, B. (1998). *Social omsorg och socialpedagogik. Filosofi – teori – praktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Bra Böckers Lexikon 2000*. (1998). Höganäs: Bra Böcker.
- Broström, K. (2000). Fritidsaktiviteter. I K. Grunewald (Red.), *Psykiska handikapp – möjligheter och rättigheter* (pp. 171-174). Borås: Liber AB.
- Broström, K., Arenhag, K. & Grunewald (Red.), K. (2000). Intresseorganisationer, fackliga och offentliga organ. I K. Grunewald (Red.), *Psykiska handikapp – möjligheter och rättigheter* (pp. 201-209). Borås: Liber AB.
- Brunt, D. (2002). *Supported housing in the community for persons with severe mental illness. Psychosocial environment, needs, quality of life and social network* (avhandling för doktorsexamen, Lunds universitet).
- Brusén, P. (2000). Det sociala nätverket. I K. Grunewald (Red.), *Psykiska handikapp – möjligheter och rättigheter* (pp. 128-136). Borås: Liber AB.
- Csikszentmihályi, M. (1990, svensk översättning 1992/1996). *Flow, Den optimala upplevelsens psykologi*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Denscombe, M. (2000). *Forskningshandboken – för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Lund: Studentlitteratur.
- Engman, T. (1992). *Ett sätt att leva – Samhälle – Psykiatri*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Ershammar, D., & Wiksten, A. (2002). *Makt över sin vardag*. Malmö: Daleke Grafiska.
- Eskilsson, L. (2000). Lediga stunder. I L. Berggren (Red.), *Fritidskulturer* (pp. 71-99). Lund: Studentlitteratur.
- Forsman, B. (2001). Forskningsetik i folkhälsovetenskap. I E. Svederberg (Red.), L. Svensson (Red.), & T. Kinderberg (Red.), *Pedagogik i hälsofrämjande arbete* (pp. 75-95). Lund: Studentlitteratur.
- Goffman, E. (1998). *Jaget och maskerna – En studie i vardagslivets dramatik*. Kristianstad: Prisma.
- Grip, L. (1999). *Den galna psykiatrin – En granskning av psykiatrireformen 1996-1999*. Stockholm: Lars Grip.

- Grunewald (Red), K. (2000a). Handikappsbegreppet. I K. Grunewald (Red.), *Psykiska handikapp, möjligheter och rättigheter* (pp. 21-27). Borås: Liber AB.
- Grunewald (Red), K. (2000b). Individuella insatser. I K. Grunewald (Red.), *Psykiska handikapp, möjligheter och rättigheter* (pp. 137-146). Borås: Liber AB.
- Gustavsson, B. (1996). Att leva och lära ut – livslångt lärande ur ett integrativt perspektiv. I P-E. Ellström, B. Gustavsson & S. Larsson (Red.), *Livslångt lärande* (pp. 48-72). Lund: Studentlitteratur.
- Holm, P., Holst, J., Olsen, S.B., & Perlt, B (Red). (1997). Livskvalitet i ett relationistiskt perspektiv. I P. Holm, J. Holst, S.B. Olsen, & B. Perlt (Red.), *Liv och kvalitet i omsorg och pedagogik* (pp. 34-61). Lund: Studentlitteratur.
- Holme, I.M., & Solvang, B.K. (1997). *Forskningsmetodik – Om kvalitativa och kvantitativa metoder*. Lund: Studentlitteratur.
- Hultman, G. (1996). Kulturer och det informella – Lärande i kontext. I P-E. Ellström, B. Gustavsson, & S. Larsson (Red.), *Livslångt lärande* (pp. 282-307). Lund: Studentlitteratur.
- Jarvis, P. (1992). *Paradoxes of Learning. On Becoming an Individual in Society*. San Fransisco: Jossey-Bass Publishers.
- Kihlström, A., & Roos, H-E. (2000). Fritid och fritidsarbete i det senmoderna samhället. I L. Berggren (Red.), *Fritidskulturer* (pp. 240-266). Lund: Studentlitteratur.
- Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Larsson, B. (2002). Ungdomarna, fritiden och idrotten. I L-M. Engström (Red.) & K. Redelius (Red.), *Pedagogiska perspektiv på idrott* (pp. 74-87). Stockholm: Edita Norstedts.
- Larsson, H. (2002). Vetenskapliga perspektiv. I L-M. Engström (Red.) & K. Redelius (Red.), *Pedagogiska perspektiv på idrott* (pp. 27-48). Stockholm: Edita Norstedts.
- Lassbo, G. (1990). Fritiden. I B-E. Andersson & L. Gunnarsson (Red.), *Svenska småbarnsfamiljer* (pp. 155-178). Lund: Studentlitteratur.
- Leino, A-L., & Leino, J. (2000). *Grundbok i pedagogik*. Esbo: Schildts Förlag AB.
- Liljedahl, K. (1995:7). *HANDLÄGGNING enligt Lagen om Stöd och Service – Utvecklingsarbete i Blekinge om metoder att bestämma personkrets och bedöma behov*. Blekinge: FoU-enhet för socialtjänst och primärvård.
- Liljedahl, K. (2001). Problematisering kring normalitet – utstötning och specialisering förr och nu. I E. Svederberg (Red.), L. Svensson (Red.), & T. Kinderberg (Red.), *Pedagogik i hälsofrämjande arbete* (pp. 164-184). Lund: Studentlitteratur.
- Liss, P-E. (2001). Den goda avsiktens gränser. I E. Svederberg (Red.), L. Svensson (Red.), & T. Kinderberg (Red.), *Pedagogik i hälsofrämjande arbete* (pp. 97-120). Lund: Studentlitteratur.
- Madsen, B. (2001). *Socialpedagogik*. Lund: Studentlitteratur.
- Merleau-Ponty, M. (1999). *Kroppens fenomenologi*. Göteborg: Daidalos.
- Nationalencyklopedin*. (1992). Höganäs: Bra Böcker.

- Nilsson, P. (1994). *Den allvarsamma fritiden*. Stockholm: Statens ungdomsråd.
- Nilsson, P. (2002). Den betydelsefulla fritiden. I L-M. Engström (Red.) & K. Redelius (Red.), *Pedagogiska perspektiv på idrott* (pp. 51-56). Stockholm: Edita Norstedts.
- Patocka, J. (1998). *Body, Community, Language, World*. Chicago: Open Court.
- Printz, A. (2001). *Psyiskt funktionshindrades ställning i samhället – En rättshandbok*. Göteborg: Novum Grafiska AB.
- Regeringens proposition 1998/99:107*. En idrottspolitik för 2000-talet – folkhälsa, folkrörelse och underhållning. Stockholm: Elanders Gotab.
- Rotstein, B. (1992). *Den korporativa staten*. Stockholm: Nordstedt Juridik.
- Sandell, K. (2000). Fritidskultur i natur. I L. Berggren (Red.), *Fritidskulturer* (pp. 213-239). Lund: Studentlitteratur.
- Sjöström, B. (2000). *Den galna vården*. Malmö: Team Offset & Media.
- Socialstyrelsen (1999). *Välfärd och valfrihet? Slutrapport från utvärderingen av 1995 års psykiatrireform*. SOSFS 1991:1. Stockholm: Modin-Tryck.
- SOU 1992/93:73. *Välfärd och valfrihet - Psykiatriutredningen*. Stockholm: Elanders Gotab.
- SOU 1996:3. *Fritid i förändring. Om kön och fördelning av fritidsresurser. Slutbetänkande från fritidsutredningen*. Stockholm: Nordstedts tryckeri AB.
- SOU 1998:48. *Kontrollerad och ifrågasatt? – intervjuer med personer med funktionshinder*. Stockholm: Nordstedts tryckeri AB.
- SOU 2001:79. *Välfärdsbokslut för 1990-talet*. Stockholm: Fritzes förlag.
- Starrin, B., & Jönsson, L-R. (2001). Socialtjänsten och klienterna. I A. Meeuwisse (Red.), S. Sunesson (Red.) & H. Swärd (Red.), *Socialt arbete – En grundbok* (pp. 201-216). Falköping: Natur och Kultur.
- Steinholtz Ekecrantz, L. (1995). *Patienternas psykiatri – En studie av institutionella erfarenheter*. Stockholm: Gotab.
- Stojanovic, V. (1998). *Att leva sitt liv som arbetslös* (avhandling för doktorsexamen, Lunds universitet).
- Svederberg (Red), E., & Svensson (Red), L. (2001). Ett folkhälsopedagogiskt synsätt. I E. Svederberg (Red.), L. Svensson (Red.) & T. Kinderberg (Red.), *Pedagogik i hälsofrämjande arbete* (pp. 17-34). Lund: Studentlitteratur.
- www.rsmh.se 2003-03-23
- www.rsmh.se/humlan.htm 2003-03-25
- Åsberg, R. (2001). Det finns inga kvalitativa metoder – och inga kvantitativa heller för den delen. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 4, 270-292.
- Åström, E. (2001). Vardagslivet, så skiftande och olika till sin karaktär. I K. Ellegård (Red.) & E. Wihlborg (Red.), *Fånga vardagen – Ett tvärvetenskapligt perspektiv* (pp. 106-127). Lund: Studentlitteratur.

BILAGOR

Bilaga 1: Intervjuguide

Bakgrund

Ålder

Kön

Boendeform

Vardag (bestämd dag)

Vad gjorde du igår?

När gick du upp?

Vad gjorde du under dagen?

Vad gjorde du under kvällen?

När gick du till sängs?

Är det någonting av det du berättat som du anser är fritidssysselsättning?

Helg (bestämd dag; lördags)

När gick du upp i lördags?

Vad gjorde du under dagen?

Vad gjorde du under kvällen?

När gick du till sängs?

Är det någonting av det du berättat för mig som du anser är fritidssysselsättning?

Fritid

Vad tänker du på när du hör ordet fritid?

Vad gör du på din fritid?

Vad vill du göra på din fritid?

Har du möjlighet att göra det du själv vill på din fritid?

Vad beror det på? (Kontaktperson, LSS, daglig verksamhet, RSMH, familj och vänner)

Finns det någon människa i ditt liv som du tycker är viktig och varför?

Om jag frågar dig vilken människa som har betytt mest för dig och du får välja helt fritt (anhörig, lärare, politiker, skådespelare, grannen, religion etc...) och det behöver inte bara vara en.

Har den här personen/personerna varit tillsammans med dig under din fritid?

Vad gjorde ni då?

Har du någon gång känt dig ”uppslukad” och engagerad i dina fritidssysselsättningar så att du har ”glömt tid och rum”, (flow – flöde) allt flyter så bra?

Kommer du ihåg när du senast kände så?

Vad var det som hände?

Hur kändes det efteråt?

Vad är det RSMH har som du inte kan få från samhället i övrigt?

Önskad fritid

Om du helt fritt fick önska vad som helst, hur skulle då din fritid se ut?

”Hinder” för fritid

Finns det någonting som du vill men inte kan göra på din fritid?

Varför kan du inte göra det som du precis berättade?

Vad är det som hindrar dig?

Hur tror du ”detta hinder” kan ändras?

Har du själv möjlighet att förändra ”hindret”?

Varför inte?

I mötet med din (kontaktperson etc.) anser du att den personen förstår dina önskemål vad gäller fritid och kan hjälpa dig i valet med dina fritidsaktiviteter?

Hur gör ni?

Har du någon erfarenhet av att människor (lagkamrater, etc.) i dina möten på fritiden inte förstår dig?

Vad gjorde du då?

Psykiatrireformen 1995

Vet du vad den innebär?

Har den förändrat din fritid?

Hur beskriver du dig? (Schizofren, deprimerad)

Vad tänker du om dig?

Hur upplever du dig själv som?

Dröm

Ingen människa är helt problemfri, men inte heller någon har BARA problem; kan du ta upp en del saker i ditt liv som du faktiskt inte alls har haft problem med?

Finns det någon dröm som du har realiserat och som gått i uppfyllelse?

Avrundning

Jag föreslår att vi träffas igenom om en vecka eller så, för att höra om jag har uppfattat det du sagt riktigt. Jag skriver ut intervjun till dess och du får en tid att fundera och ”smälta” dina tankar och känslor kring vårt möte idag. Det är möjligt att du kommer vilja ändra på något av det du berättat eller bara prata lite mer om det som kommit upp.